

1. Sajtótörténeti bevezetés

A magyarországi fotókultúra iránt érdeklődők kevés olyan tanulmányt vehetnek kezükbe, melyek vizsgálatával a korai sajtófotó elterjedését, technikai sajátosságait vagy akár a kor fotográfiához való viszonyát részletesen megismerhetnék. Ha mindezt egy újságon szeretnénk végigkövetni, akkor a legalkalmasabb orgánus az 1854-től 1921-ig megjelenő Vasárnapi Újság lehet. Szinte egyetlen fotótörténeti könyv vagy tanulmány, amely e korszakkal foglalkozik, nem nélkülözheti a lapban található tényeket. Már a lap kiadásának tekintélyes időtartama és a lapban képeket közreadó fotográfusok személye is figyelemre méltó. Balogh Rudolf és Klösz György mellett, Ellinger Ede, Koller Károly, Strelisky Sándor, majd Jelfy Gyula képeivel is találkozhatunk. Ugyanakkor megtalálhatjuk a kor fotográfiai találmányait, hirdetéseit, valamint kritikáit. Így a lap fennállásának 67 esztendeje alatt végigkísérhetjük a fotográfia sajtóbeli elterjedését egészen a háborús riportokig.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt **Heckenast Gusztáv** és **Landerer Lajos** nyomdájából kerültek ki — a forradalom első napján — a szabad sajtó első termékei: a Nemzeti Dal és a Tizenkét pont. Heckenast Gusztáv (1816–1878) 1840-ben társult Landerer vállalkozásába, ekkor ők számítottak a legnagyobb lapkiadók egyikének. A szabadságharc veresége után a már független nyomdász, könyvkereskedő és kiadó évekig anyagi problémákkal küszködött, hiszen minden lapja megszűnt. A nagyobb politikai napilapok csak az 1850-es évek elejétől kezdték meg újra működésüket, ilyen volt a **Pesti Napló** 1850-ben, a **Budapesti Hírlap** 1853-ban. A szabadságharc utáni időszakot így Heckenast nyomdája is csak a kalendáriumok és kisebb nyomtatványok kiadásával vészeltte át, és vált sikeressé. Az 1848-as forradalom nagy vívmányát: a sajtószabadságot a bachi abszolutizmus látszólag érintetlenül hagyta, illetve egy hatásos módszert alkalmazott; az utólagos ellenőrzést. Eszerint mindenki szabadon, előzetes cenzúra nélkül nyomtathatta ki kiadványát, de a megjelenéshez a rendőrség beleegyezése kellett. A kinyomtatott példányt a rendőrségre kellett beszállítani, s ha ők egy óra elmúltával nem jelezték, hogy a lapszámot letiltják, akkor elkezdődhetett a terjesztés.¹ Emiatt a lapkiadók sokkal óvatosabban jártak el mint azelőtt, öncenzúrát alkalmaztak, hiszen a betiltott lapszám felesleges nyomtatásának költsége felboríthatta volna a kiadók pénzügyi helyzetét. Ezt a gyakorlatot állandósította az 1852. május 27-én kiadott sajtótörvény is, amely egészen a kiegyezésig hatályos volt. A politikai élet „enyhülésével” és

¹ Kókay György—Buzinkay Géza—Murányi Gábor: A magyar sajtó története. Budapest: Magyar Újságírók Országos Szövetsége—Bálint György Újságíró Iskola, 1996. 107-111. p.

Heckenast kielégítő pénzügyi helyzete folytán nyílt mód arra, hogy 1854-től nála jelenjék meg az akkor születő **Vasárnapi Újság**.

1.1. A Vasárnapi Újság előképei és szerkesztői

Az újság neve nem hangzott idegenül a közönség előtt, hiszen Brassai Sámuel **Polgár és Gazdabarát** című lapját titulálták akkoriban „vasárnapi lapoknak”, illetve Európában több újság címében szerepelt a hét utolsó napjára – vagy elejére – történő utalás, mint például az angol **Sunday Times** vagy a német **Sonntagsblätter**.² A lapot *Pákh Albert* (1823–1867), *Jókai Mór* és *Gyulai Pál* indította útjára. Pákh Albert neve szerkesztői körökben akkor már ismerősen csengett, hiszen 1853-ban ő szerkesztette a **Szépirodalmi Lapokat** is, bár az sikertelen vállalkozásnak bizonyult. Pákh korán megjelent a publicisztikai pályán; 1844-ben az *Életkép* című lapnak írt, s 1845-től már a *Pesti Hírlap* tárcaírója.³ Gyulai Pál alakja először a *Szépirodalmi Lapokban* rajzolódik ki.⁴ Gyulai Pál a forradalom alatt ismerkedett meg Pákhkal, s szinte csak a forradalom leverése után fordult az irodalom felé. A *Vasárnapi Újság* megindulásakor Jókai Mór már igen népszerű író volt. 1846 tavaszán Petőfivel az élen állást foglaltak a kiadók és szerkesztők ellen, s nem akartak publikálni. A tíz publicista ellenállása fél évig tartott, s köztük volt Pákh Albert is.⁵ Ők hárman az angol **Householdworld**, a **Sunday Journal** és a **Sunday Newspaper** példáját követve egy olcsó, illusztrált, enciklopédikus lapot kívántak létrehozni. Ahogy Pákh mondta: „ az igazi mozgatóerő nem az irodalom, hanem az ismeretterjesztés”.⁶ Céljuk egy olyan néplap létrehozása volt, amely az osztatlan magyar társadalomé. A *Vasárnapi Újsággal* párhuzamosan különböző szaklapok is indultak, mint például az **Orvosi Hetilap**, a **Gazdasági Lapok**, **Törvénykezési Lapok**. Kezdetben, mikor a budai helyhatóság 1854. február 7-én engedélyezte működésüket és megkezdődhetett az előfizetők gyűjtése, a lap iránt még nem mutatkozott nagy érdeklődés. A

² A magyar sajtó története, Szerk. Kókay György, Budapest: MÚOSZ, 1988. 448-453. p.

³ id. Színnyei József: Magyar írók élete és munkássága, Budapest: Hornyánszky Viktor, 1905. X. kötet 108-112. p.

⁴ id. Színnyei József: Magyar írók élete és munkássága, Budapest: Hornyánszky Viktor, 1905. X. kötet 108-112. p.

⁵ id. Színnyei József: Magyar írók élete és munkássága, Budapest: Hornyánszky Viktor, 1905. X. kötet 108-112. p.

⁶ id. Színnyei József: Magyar írók élete és munkássága, Budapest: Hornyánszky Viktor, 1905. X. kötet 108-112. p.

félévi előfizetesként egy pengőt felszámító szerkesztőségbe mindössze „harminc egynehányan” válaszoltak a felhívásra.⁷ De a közönség hamar megkedvelte az orgánomot, s rohamosan nőtt az előfizetők száma is. Az újság 1855-től **Politikai Újdonságok** című melléklettel bővült. A lap példányszáma már az 1854. márciusi indulás utáni néhány héttel meghaladta a háromezret. Az első évtized után már hétezer megrendelővel dicsekedhettek. Sikerükben az is közrejátszott, hogy a családok minden tagjához próbáltak szólni, s még az éles politikai problémákat is tudták kezelni. Így például az egyes lapszámokban megfért egymás mellett az uralkodó dicsőítéséről, majd a Kossuth Lajos sorsával való együttérzésről szóló írás. A lap mértéktartó egyensúllyal ismertette a kormánypárti és az ellenzéki politikusok portréját is.⁸ A siker egy másik okára mutatott rá 1858-ban Pákh: „... pusztán nemesebb időtöltésre szánt mulattató cikkeinken kívül, mindig növekvő rokonszenvenben részesülnek a tudomány és ismeret gyümölcseivel megrakott tartalmas közleményeink [...] Beláttuk, hogy egy gyakorlati, komoly irányú, mívelt modorú, ismeretterjesztő lapra szükség van”.⁹ A siker okainak felsorolásakor nem feledkezhetünk el Jókai Mór népszerű irodalmi- és színikritikáiról sem, amelyeket „Kakas Márton levelei” címen publikált. Jókain és Pákhon kívül a kor legjelesebbjei írtak a lap hasábjain: például Pauler Gyula történétíró, Rómer Flóris a neves régész, művészettörténész, Szilágyi Sándor történész. A lap elvi irányát mindig Pákh Albert határozta meg és ezt következetesen meg is valósította. Így Gyulai Pál két hónap múltán egy Pákhkal folytatott vita után kivált a lap munkatársai közül. Pákh Albert 1867-ben bekövetkezett halálakor, az akkor huszónhét éves **Nagy Miklós** (1840–1907) került a főszerkesztői székbe. Ő már tanulóéveiben dolgozott napi- és hetilapoknak, különösen a Vasárnapi Újságnak, amelynek 1863-ban belső munkatársa is lett. Nagy nem változtatott lapjának tematikáján, a továbbiakban is a „pákhi” szerkesztési elv érvényesült. 1873-ban Heckenast nyomdája az akkor alakult Franklin Társulatba olvadt be, de a lap megjelenését és irányvonalát ez sem befolyásolta. A Vasárnapi Újság külső jegyeiben sem változott, az utolsó (1921) számában is a megszokott fametszésű fejlécen, egy borozó gazda és egy galambdúcós ház előtt pipázó, olvasó táblabíró látható. Nagy Miklós kérésére **Mikszáth Kálmán** is rendszeresen dolgozott a lapnak. Sőt **Schöpflin Aladár**, a későbbi Kossuth-díjas író és irodalomtörténész is, aki pályafutását 1898-ban a Vasárnapi Újságnál kezdte, mint a kritikai rovat vezetője. 1905-től kezdődően a lap megszűnéséig **Hoitsy Pál** vette át az irányítást.

⁷ A magyar sajtó története, Szerk. Kókay György, Budapest: MÚOSZ, 1988. 448-453. p.

⁸ Dezsényi Béla—Nemes György: A magyar sajtó 250 éve. Budapest: Művelt Nép, 1954. 217. p.

⁹ Dersi Tamás—Szántó Tibor: A magyar sajtó képeskönyve. Budapest: Kossuth Kiadó, 1973. 51. p.

Az esztétikai megjelenést nagymértékben javították a metszetek és később a fényképek közlése. Kezdetben a külföldi fametszeteket használták, de a hatodik számtól kezdve a hazai rajzolókat és fametszőket is bekapcsolódtak az illusztrálásba. A lapnál dolgozott rajzolóként **Lotz Károly** és **Vizkelety Béla** is, míg a fametszeteket, **Braun Károly**, **Huszka Lajos**, **Rohn Alajos**, **Pollák Zsigmond** és **Rusz Károly** készítette. A metszetek témáját — az első évtizedekben — a genre-képek, a táj- és útiképek illetve az épületrajzok és portrék határozták meg. A metszetek alapjául rajzok és festmények szolgáltak, de már az 1864. február 14-én megjelent XI. évfolyam, hetedik számában találkozhatunk egy fotográfia nyomán készült fametszettel is.

2. A képek megjelenítésének technikai változásai

A lap kiadásának 68 éve alatt megjelenő képek technikai szempontból három fő csoportra oszthatók. Az első tíz évben csak rajzokról vagy festményekről, illetve más metszetről készültek metszetek. Átmeneti szakaszt jelentett a rajzok és festmények mellett a fényképekről készült metszetek közreadása, majd végül a metszetek számának csökkenésével megjelentek a kliséből nyomtatott fényképek. Ebben a részben a lap kiadásától (1854) az első fénykép megjelenéséig (1884) tartó időszakot mutatjuk be.

2.1. A fametszés

A Vasárnapi Újságot 1884-ig kizárólag metszetekkel illusztrálták. A **fametszetést** (xilográfiát) már a tizedik században ismerték a kínaiak. Európában az első fametszetet Szent Kristófról készítették 1423-ban. Magyarországon a sokszorosított grafika elterjedése kapcsolatban állt az ellenreformációval, amely a képi kifejezés erejét jól ismerő mozgalom volt a XVI–XVII. században. A legnagyobb hatású műhelyek azonban világi célok szolgálatában születtek. E korszak egyik kiváló portréalbumát **Elias Wideman** készítette 1646-ban. A Habsburg–tartományok vezető nemeseit bemutató album harmadik kötete száz magyar nemes félalakos portréját közli. 1664-ben pedig Nürnbergben jelent meg egy hasonlóan jelentős kiadvány Mausoleum címmel, amely a magyar vezérek és királyok egészalakos portrészorozatát közölte. A Mausoleum rendkívül népszerű volt, hatása egész a XIX. századig kiterjedt, amikor az irodalmi almanachok illusztrációihoz is a Mausoleum

metszeteit vették át.¹⁰ A metszéshez eleinte körte- vagy birsalmafát használtak, de mivel ezek felülete rendkívül durva, ezért később ezt, a jóval keményebb, egy újni vastag, keresztbe fűrészelt, amerikai puszpángfa dúccal helyettesítették.¹¹ Ezen a falapon apró vésők és kések segítségével különböző mélységű, vastagságú és sűrűségű vonalakkal számtalan árnyalatot lehetett kialakítani. Ezt a falapot nevezték **matrize-lapnak**, mely fogalmat a fényképészet világában is használtak; a negatívot hordozó lemezt jelentette. Erről a falapról másolták a **klisé**t, amely ólomból vagy rézből készült. A klisé-t küldték a külföldi lapok szerkesztőségébe, melynek munkatársai egy újabb másolás után készült példányt jutattak a nyomdába. Ezzel a technikával a sajtó területén a legkiválóbb fametszeteket az **Illustrated London News** és a **Graphic** folyóirat munkatársai készítették.¹² A Vasárnapi Újság számára kezdetben Lipcsében élő fametszők dolgoztak, de hamar megjelentek a hazai művészek munkái is. Az első kiemelkedő képességű fametsző — hazánkban — **Rusz Károly** volt, aki egy ipariskolát is vezetett. Nyugdíjba vonulása után 1857-től **Pollák Zsigmond** (1837–1912) foglalta el a helyét. Az említett mestereken kívül legnevesebb XIX. századi fametszőnk **Morelli Gusztáv** (1848–1909) — aki 1868 végéig Rusz Károly intézetében dolgozott — a Vasárnapi Újság munkatársa volt.

2.2. Réz- és egyéb metszetek

Egy 1912-ben a Vasárnapi Újság hasábjain megjelent tanulmány szerint: „...a **rézmetsetek** mindenkoron és mindenütt magasabb becsben állottak, mint az aczélmetszetek, ez utóbbiak különben is csak 1820 óta az angol Charles Heath javításai folytán nyertek nagyobb lendületet [...] de hol a metszetek nagyobb mérvű elárúsításáról, nagyobb piacról volt szó, ott az acél metszetet karolták fel. Míg a rézlemezről ugyanis legfeljebb csak ezer éles, tiszta lenyomatot nyerünk, az aczéllemezről számukat húsz ezerre, sőt többre is emelhetjük...”¹³ — írta: Velics László S. J.

A Vasárnapi Újság első, nyolc oldalas példányaiban csak a címoldalra nyomtattak képet. Még az első évben 12 oldalasra bővült az újság, így egyre több illusztráció jelenhetett meg benne. Az 1860-as évektől már 5-6 metszet is előfordult egy-egy számban. A Vasárnapi Újság fametszetei ún. **színező fakszimile metszetek**. A képek némely részét fakszimile-

¹⁰ A művészet története Magyarországon. Budapest: Gondolat, 1983. 227-228. p.

¹¹ Vasárnapi Újság, 1876. 13. sz. 201. p. (Az idézetek a korabeli nyelvhelyességi módozatot tartalmazzák.)

¹² Vasárnapi Újság, 1876. 13. sz. 201. p.

¹³ Vasárnapi Újság, 1912. 8. sz. 47. p.

módra, pontosan a rajz szerint metszették, más részeit pedig többé-kevésbé homogén tónusrészletekre bontották. Az ábrák a szövegbe illesztve, középre tördelve, lekerekített sarokkal jelentek meg. Témái többnyire portrék, tájképek, városképek, épületképek, népviseletbe öltözött vidéki emberek. 1857-től rendszeressé vált a népviseletek bemutatása és a népszokásokról szóló cikkek közlése. Ezek a képek¹⁴ többnyire életszerűtlen, merev, beállított kompozíciók, melyek azonban megfeleltek az akkori ábrázolási törekvésnek, amely a népviseletek bemutatását célozták. Az 1850-es évek második felében még található olyan metszeteket is, amelyek dúsán díszített keretbe ágyazva jelentek meg,¹⁵ illetve egy olyan montázs jellegű kompozíciót¹⁶ amely a császári és királyi családot angyalok között ábrázolja egy városkép felett. Ezek a képek már a kor általános ábrázolási stílusától eltérő megoldások.

2.3. A hírképek megjelenése

A festmények témáitól való lényeges eltérés a **hírképek** megjelenésében tapasztalható. 1857-ben már a címlapon közölnek egy „ő Császár és Királyi felesége” megérkezését illusztráló metszetet,¹⁷ ahol a császárné hintójából kinézve szemléli az éljenző sokaságot. Ugyanebben az évben tudósítanak egy balesetről,¹⁸ ami Svájc egyik vasúti építkezésén történt alagútásás közben. A három oldalas cikket két, majdnem teljes oldalnyi illusztráció kíséri. A képek az alagút beszakadása utáni állapotot, az eltört ácsolatot és a pocsolyákban fekvő holttesteket mutatják. A 1860-as évekre már rendszeressé vált az aktuális eseményekről készített metszetek megjelenése, ezek már a **fotóriport** nyomtatásban való megjelenésének előfutárai.

A címlapokat — mint már említettük — az első számtól kezdve folyamatosan metszetek díszítették. Többnyire ismert emberek portréi, ritkábban városképek, de 1857-ben megjelent egy 114 éves béres portréja is.¹⁹

2.4. A fénykép alapján készült kép

¹⁴ Vasárnapi Újság, 1857. 2. sz. 17. p. és 6. sz. 49. p. és 8. sz. 65. p.

¹⁵ Vasárnapi Újság, 1857. 15. sz. címlap.

¹⁶ Vasárnapi Újság, 1857. 19. sz. 157. p.

¹⁷ Vasárnapi Újság, 1857. 9. sz. címlap.

¹⁸ Vasárnapi Újság, 1857. 31. sz. 304-305. p.

¹⁹ Vasárnapi Újság, 1857. 34. sz. címlap.

Az első, bizonyíthatóan fénykép után készült fametszet 1864 februárjában jelenik meg az újságban.²⁰ A fénykép a „Képek a hazai népeletről” című sorozat XXXVIII. képe és a mohácsi népviseletet ábrázolja. A három, egész alakos figura a bunyevác, a magyar és a sokac népöltözéket mutatja be. A fotográfia készítője nincs feltüntetve, és a fametsző sem szignálta munkáját. 1864-ben csupán a fametszők kezdik — elég nagy késéssel — felfedezni, hogy a fényképekről is készíthetnek képeket. Technikailag ez csak annyi változtatást jelent, hogy a klisére készülő kép eredeti példánya nem rajz vagy festmény, hanem fénykép. Így továbbra is magán viseli a fametsző látásmódját és tehetségét, valamint a metszés technikai hiányosságait. Az 1860-as évek második felében fényképekről készült metszetek közreadásával még nem használják ki a fotográfia sajátos adottságait. Ez időben a fényképekről készült metszetek tájképeket, városképeket, szobrokat ábrázoltak. Nem jelentek meg nyomtatásban a fényképezőgép által elkapott pillanatok.²¹ Előfordult, hogy egy számban a fényképről készült metszet egy szobrot ábrázolt, míg a rajz után készült metszet egy életképet. A fény által készített kép precizitása a portréknál jelenik meg. Ugyanakkor az összes metszetre igaz, hogy alaposabban dolgozták ki őket, eltűnik a színező faksimile jellege és egyre jobban hasonlít az alapjául szolgáló képre. A minőségi változások mellett új területeken is felhasználják a metszeteket. 1869-ben jelenik meg egy négy metszetből álló képsorozat, amely nem fénykép után készült. Svájci katonák kirándulását mutatja be az elindulástól, a hegmászáson keresztül a csúcra éréig.²² Ez a metszetek merőben új alkalmazási területe.

2.5. A lap szerkezete

A Vasárnapi Újság két hasábos szerkesztése 1865-től három hasábosra változott. Az 1870-es években még radikálisabb változások mentek végbe. 1871-ben az addig 12 oldalas újság 16 oldalassá bővült. 1876-ban pedig — 1854 óta először — a fejléc is megváltozott. A 1880-as évek elejétől a képsorozatok tördelésének jellege is átalakult. A korábban hagyományossá vált négyzet vagy téglalap alakú, nem egymást fedő, széthúzott képsorok egymást takaró, sokszögű, amorf alakú sorozatokká váltak. Ez a tördelési stílus a fotográfia előretörésével háttérbe szorult. A fényképek nyomtatásban való elterjedése előtti időszakban,

²⁰ Vasárnapi Újság, 1864. 7. sz. 68. p.

²¹ Az első pillanatfelvételt Marc Antoine Gaudin készítette már 1841-ben, az 1850-es évekre ismerté és elterjedté váltak ilyen típusú felvételek. — Szilágyi Gábor: A fotóművészet története. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, 1982. 230. p.

²² Vasárnapi Újság, 1869. 10. sz. 129. p.

töbnyire **Ellinger Ede** és **Koller Károly** (1838–1889) fényképeiről készültek a metszetek. A képi megjelenítésben a metszetek kizárólagos közlése az 1884-es év 48. számában ért véget. Ekkor jelent meg az első fénykép, amelyről már nem metszetet készítettek, hanem „közvetlenül” nyomtatták. Ez a „közvetlen” nyomóforma volt a klisé, amely egy fotografikus úton létrehozott, képsokszorosításra használt eljárás eszköze. Az eljárás lényege, hogy (általában) egy cinklemez fényérzékeny anyaggal bevonva, fényérzékennyé tesznek. Így már ráfényképezhető az a kép, melyet sokszorosítani kívánunk. Ezután, attól függően, hogy magas- vagy mélynyomtató eljárást alkalmaznak-e, kezelik a lemezt. A Vasárnapi Újság nyomdatechnikailag a magasnyomást használta képeinek megjelenítésére. Már a XIX. században is voltak hasonló eljárások, a klisé-készítés az 1850-es években vált mindennapi gyakorlattá, a nedves kollódiumos eljárás bevezetése után. Az 1930-as évekig használták szinte változatlanul, tehát a negatív képet egy fényérzékeny kollódiumoldattal bevont lemezre vitték fel, és innen másolták át a nyomólemeze. A lemez nyomófelületeit úgy emelik ki, hogy a nem kívánt részeket, területeket mélyebbre maratják; így azok nem érintkeznek a majdani nyomattal.

Az ezt követő átmeneti időszakra a fényképek folyamatos térhódítása a jellemző, de a metszetek közreadása továbbra is a képi közlés meghatározó jelensége maradt. A fényképek az első világháború kitöréséig nem tudták elfoglalni méltó helyüket az orgánumon belül. Még 1910-ben is, mikor már régen felválthatták volna a metszeteket, csak a képek 1/3-a volt fotó. Sőt a századforduló táján még visszaesésről is beszélhetünk, s ez nem a fotográfia, vagy a nyomdatechnika hibájának róható fel, hanem a képszerkesztési elvnek, a jól bevált módszerek ismétlésének.

A számonként három-hat jó minőségű illusztrációt többségében a külföldi lapoktól gyűjtötte a Vasárnapi Újság. Az egyre sokasodó metszetekkel, rajzokkal, fényképekkel **Molecz Károly** (1867–1929) foglalkozott. Ma úgy mondanánk, ő volt a képszerkesztő, de ez a munkakör csak jóval később vált az újságszerkesztés meghatározó tagjává, akkoriban segédszerkesztőként tartották számon. 1912-ig kell várni, míg arról írnak a lap hasábjain, hogy az akkor huszonöt éve a Vasárnapi Újságnál dolgozó Molecz Károly az, aki a képek válogatásával foglalkozik. „E hosszú idő alatt megismerkedett, s érintkezésbe jött a magyar irodalom és a magyar képírás majdnem minden nevezetes szereplőjével [...] Egyébb teendőkön kívül különösen a lap illusztrációjának gondja nehezedik rá. Az összes képek kivétel nélkül keresztülmennek ma is e munkatársunk kezén s így volt ez a multban is [...] Huszonöt év alatt legalább ötvenezer kép, rajz, illusztráció, fénykép fordult meg kezei

között...”.²³ Halálakor a Magyarság című napilap egy hasábos cikkében Móricz Pál így írt róla: „...A lim-lomos, szürke szerkesztőségi odúban hallgatag, pihegve félrehúzódott, a közönség körébe nem is igen ismert irtózatos kövér ember a «pupi», valóságosan kincsgyűjtője volt nemzetének.”²⁴

3. Fontosabb fotótechnikai cikkek és a fényképezés úttörőiről szóló híradások, a fotográfia elterjedéséig

A Vasárnapi Újság hasábjain már az első számtól kezdve nyomon követhetjük a fényképezés technikai újdonságait, illetve azok művelőit. A legelső szám hatodik oldalán már megemlíti a fényképezést: „az ember minden csodáit a természetnek hasznára kezdi fordítani [...] a gözzel utazik, a napfényel rajzol (daguerrotyp)...”.²⁵ A fotográfusok kiállításairól is rendszeresen beszámolt az újság. Így megemlíti, hogy 164 színezett „photographiaképet” látni a Fehérhajó vendéglőben.²⁶

De nem csak az érdekességek szintjén említették az új találmányokat vagy fejlesztéseket, hanem részletes tájékoztatást is nyújtottak. Így egy mezőgazdasági gép vagy akár az új, pesti gázvilágítás mellett 1859-ben már a mikrofotográfia fejlődéséről is olvashatunk: „...az 1/8-ad hüvelyk átmérőjű folt semmihez sem hasonlított ... a világosság felé tartván, s egy erősen nagyító üvegen át megnéztem ... egy öt személyből álló arcképcsoportot fedeztem fel ... a hannoveri világkiállításra is küldtek ilyen fénykép-pontocskákat ... az egész Miatyánkot egy mákszem nagyságú térre le lehet fényképezni”.²⁷ Mi sem bizonyítja jobban, hogy mennyire figyeltek a fényképezés újdonságaira a lap szerkesztői: az eljárás kitalálójának erről szóló könyve csak 1864-ben jelent meg.²⁸

Ez évben még beszámol Thomas Skaife zsebben elférő fényképező puskájáról, amelyet 1856-ban Pistolgraph néven szabadalmaztatott.²⁹ Ennek a találmánynak a tárgyiasult formájáról azonban a magyar fotótechnikai irodalom nem tesz említést, sőt a külföldi fotográfiai árveréseken sem jelöltek ilyen név alatt tárgyat. Bár a századforduló körül már

²³ Vasárnapi Újság, 1912. 22. sz. 440. p.

²⁴ Móricz Pál: Molecz Károly meghalt. Magyarság, 1929. november 30.

²⁵ Vasárnapi Újság, 1854. 1. sz. 6. p.

²⁶ Vasárnapi Újság, 1859. 1. sz. 10. p.

²⁷ Vasárnapi Újság, 1859. 19. sz. 227. p. és 1859. 22. sz. 262. p.

²⁸ Dagron, René Prudent Patrice: Traité de photographie microscopique. Paris, 1864

²⁹ Vasárnapi Újság, 1859. 35. sz. 418. p.

találkozhatunk olyan fényképezőgépekkel, amelyekre majdnem illik a fenti leírás; ezek a detektív-kamerák.

1864-ben a következő hír jelent meg: „Egy bécsi lap jelenti, hogy egy ottani fényképész felfedezte, mint lehet az emberi bőrre fényképezni s ott a képeket állandósítani. Erre különösen alkalmas a megkopaszodott fénylő fejbőr, melyre az illető művész arczképet, vagy ami még több, a legdúsabb hajképet úgy oda teremti, hogy sohasem lehet lemosni [...] az új találmány varázsa olyan nagy, hogy az Alter Fleischmarkt-ról több öreg úr oly pompás haját fényképeztetett megkopaszodott fejbőrére, hogy minden ismerőse megcsodálta.”³⁰ Ez a hír nem tűnhet igaznak, bár vannak fotótörténeti előzményei. 1802-ben az angol Thomas Wedgwood-nak (1771–1805) sikerült sötétkamrában ezüst-nitráttal átitatott bőrön képet reprodukálnia. Képe eltűnt, hiszen ő még nem tudta fixálni az előhívott képet.

3.1. Nadar (Tournachon, Gaspard Félix)

Többször is beszámol az újság **Nadar** (1820–1910) léghajós útjairól. 1863-ban, több ízben emelkedett fel a Mars mezőről Nadar egy olyan léghajóval, amelyet kétszáz varrónó 1800 méter fehér selyemből készített.³¹ A ballon 8 láb magas és 13 láb hosszú kis házat emelt a magasba, melyben a következők voltak: „egy kézi nyomda, egy photograph terem, étterem, öltöző, kormány-szoba, és három ágy”. Nadar az utazási díjat ezer frankban állapította meg, és tizennégy jelentkezője akadt. Az egyik utazás azonban balesettel ért véget, lezuhantak, Nadar neje eltörte lábszárait és Nadar is megsérült.³² De Nadar nem csak az első légifelvétel-készítő volt, hanem az elsők között volt azok közül is, akik az elektromos fénnel, mint új fényforrással kísérleteztek. A fényképezési technikai fejlődésében nagy szerepet játszott az elektromos áram feltalálása és a villanyvilágítás elterjedése. Míg Nadarnak nagy nehézséget jelentett a mesterséges fényforrás alkalmazása, addig 1879-re a fejlődés elérte a „boltozatot” is: „Az elektronikus világítást most már fényképezésre is használják. A párizsi Bourbon-palota tróntermének boltozatán igen szép képek vannak Delacroixtól, melyeket épen helyzetük miatt bajos volt sokszorozni. Most elektronikus világítás mellett sikerült fényképeket készítenek róluk.”

³⁰ Vasárnapi Újság, 1864. 12. sz. 114. p.

³¹ Vasárnapi Újság, 1863. 43. sz. 408. p.

³² Vasárnapi Újság, 1863. 50. sz. 448. p.

Erről a fényképészetileg fontos témáról még többször beszámolt a lap:³³ „...azonban mindenki tudja, hogy mennyi bajt okoz az a photographusnak, miszerint a nap sugaraival nem disponálhatnak szabadon. E bajon segíteni akarva, újabban az elektromos fényt kezdik használni [...] ezáltal a fénynek és árnyéknak az a csodálatos vegyülete származik, melyet a photographia eddig nem állított még elő, s csak néhány nagy festő közelített meg műveiben. Mellékelt rajzunk egy ily photographáló műhelyt ábrázol, hol a fény egy homorú fémtükörnek a középpontjából vettetik az arcra.”³⁴ A mellékelt rajz mai szemmel egy meghökkentő világítási módot mutat be, s nem azért, mert azt a technikai fogást már nem használjuk, hanem éppen azért, mert nagyon is gyakori. A rajzon a mai műtermi világítás egyik eszközét látjuk, a soft-box-ot.

Az elektromosságot a „pillanatnyi” fényképezés szolgálatába is állították: „A «Scientific Amerika» című lap, az Egyesült Államok mérnökkari katonai iskolájának egy érdekes találmányát teszi közzé, melynek segítségével egy pillanat alatt lehet fényképezés...A találmány erejét megmutatni még egy szegény öszvérnek is életébe került. Kikötve őt egy cölöphöz, homlokára egy dinamit patront helyeztek, melynek elrobbantása villamos uton volt végbemenendő, oly módon, hogy az elrobbanás pillanatában fotografáló készülék nyílása is egy pillanatra megnyílt. A villamos vezetés egy érintésre elrobbantotta a dinamitot, az öszvér feje gözbe foszlott, de maga a test többi része épségben maradt...”³⁵ A „kegyetlen” történet voltaképpen az elektromos távkioldó-zsinórról szól. A technikai probléma abban állt, hogy nagyon hosszú, mechanikus kioldózsín használata nem volt lehetséges az amerikai katonáknak, mert az nem reagál, vagy csak időbeli eltéréssel jön működésbe az exponálás után.

3.2. Fototechnikai írások

Az első igazán jelentős fotótechnikai írás 1865-ben jelent meg **Fehér Ipoly** (1842–1909) — ekkor a pannonhalmi főapátsági líceum matematika-fizika szakos tanára — tollából, „**A fényképészet**” címmel.³⁶ Két egymást követő számban — ekkor 12 oldalas az újság — két oldal tisztán a fotográfiáé. A cikk optikai alapismeretek közlésével kezdődik, majd a fotográfia felfedezésének történetéről számol be (Wedgwoodtól és Davytól, Niépceig és Daguerreig); pontosan ismerteti a daguerrotípiakészítés fortélyait, a talbotípiakészítés jelentőségét,

³³ Vasárnapi Újság, 1881. 10. sz. 155. p.

³⁴ Vasárnapi Újság, 1881. 10. sz. 152. p. (A mellékelt rajzot a szöveghez képest három oldallal előbb közölték)

³⁵ Vasárnapi Újság, 1881. 42. sz. 668. p. Fényképezés egy pillanat alatt.

³⁶ Vasárnapi Újság, 1865. 10. sz. 113-114. p.

a kollódiumos eljárás fejlődését és végül, egy kép elkészítésének minden egyes lépését. Ebben az időszakban több **fényképeszeti tankönyv** is megjelent, ezekről a Vasárnapi Újság is beszámolt. **Tömösváry László** gyógyszerész 1863-ban könyvet írt az amatőr és profi fényképezésről **Magyar fényképész kézikönyv** címmel.³⁷ Bár az újság a címet helytelenül, Magyar fényképészként közli, tartalmi leírása már fedi a valóságot: „A bevezetésben elő van adva a fényképezés lényegén kívül annak történelmi vázlata s a fényképezés folyamata körüli eljárás. Második felében magában foglalja a fényképész által megszerzendő készletek, eszközök és szerek részletesebb ismertetését... A harmadik részben ismertetve vannak a fényképeszeti vegytanon kívül mindazon nevezetesebb eljárási módszerek, melyeket a jelesebb fényképészek használni és alkalmazni szoktak.” Pár hónappal később **Borsos és Társa** fényképeszeti könyvéről is olvashatunk.³⁸ Mint a hirdetéseikből kiderült, „fényképeszeti tanintézetükben” nemcsak árusították könyveiket hanem ebből tanították is az érdeklődőket. A könyv tartalmazza „az intézet kipróbált biztos vényeit, használati utasítással, valamint a negatív és pozitív képek nem sikerülésének okait, a hibák rögtöni felismerése és eltávolítási módját...” Árultak még objektíveket, kémiai szereket, saját gyártású albumin papírokat és egy „berendezett készletet” amely egy kezdő fényképésznek az elinduláshoz szükséges. A készlet ára és a tandíj 50 forint volt. A fent idézett művek jól példázzák, hogy fotótechnikai ismertetésekre nagy volt az érdeklődés az olvasók körében. Az első fotótechnikai könyv megjelenését magyar nyelven, magyar szerzőtől 1863. május 15-ére tehetjük, mikor is Pesten megjelent Tömösváry László, fent ismertetett kötete.

3.3. Rosti Pál albuma

A Vasárnapi Újság a magyar fotográfia eredményeiről is beszámolt. **Rosti Pál** ajándéka melyet a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott, Havannában, Orinocco vidékén és Mexikóban tett utazása alatt készített 1857–58-ban.³⁹ „Az imperial nagyságú [185 x 300 mm], igen sikerült negyvenöt fényképből álló gyűjtemény a párisi könyvkötő művészet útján díszes albummá alakult, s mint olyan, méltó helyet foglaland el múzeumunk nevezetességei között”. Rosti Pál „Mexikói albumát” a Földtani Társulat egyik ülésén adta át a Nemzeti

³⁷ Vasárnapi Újság, 1864. 6. sz. 61. p.

³⁸ Vasárnapi Újság, 1864. 26. sz. 259. p.

³⁹ Vasárnapi Újság, 1859. 2. sz. 22. p.

Múzeum képviselőinek.⁴⁰ Az „Uti emlékezetek Amerikából”, két év múlva Heckenast nyomdájából került ki, 30 forintos áron. „Van benne 2 színezett kép, 13 kőmetszvény, 2 aczélra metszett tájkép és 25 fametszvény, melyek általában igen sikerültek...”⁴¹ „...A Tudományos Akadémia Történelmi Osztálya 1861. december 20-án levelező tagjává választotta, mint földrajzi író. Székfoglalóját 1862. december 22-én tartotta meg Amerika őslakosairól. A terjedelmes értekezés a kor tudományos színvonalán álló antropológiai, néprajzi, történelmi ismeretek jól rendezett tárháza...”⁴²

Az 1874-es év utolsó fényképészeti vonatkozású cikke, már Rosti Pál (1830–1874) halálával foglalkozott, a címlapon és a rá következő lapokon is méltatta a tudós-politikus életútját. Fotográfusi tevékenységéről a következőképpen számoltak be: „...Ő az Egyesült Államok helyett Mexikót, Texást, Habanát s közép-Amerika szigeteit kereste föl [...] két és fél évig ott tartózkodás után, 1859. febr. 26-án hazájába érkezve, tapasztalatait s képei nagy részét egy pompás utazási munkában adta ki, mely maig is a legszebb magyar diszkönyvek egyike. E műve szerezte meg számára az akadémiai tagságot is, e megtiszteltetés 1861-ben érte...”⁴³ Rosti Pál utolsó portréját egy fametszet őrzi, melyet Pollak Sándor metsző készített. E metszetet a Vasárnapi Újságban található nekrológ mellett láthatták a korabeli olvasók.

3.4. Orbán Balázs székelyföldi felvételei

A lap más, neves fényképészeink munkáiról is hírt közölt, így például **Orbán Balázs** kötetéről is.⁴⁴ „**A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból**” című monográfiában, a szerző lefényképezte vagy lerajzolta a nevezetesebb helyeket. Orbán Balázs az általa gyengének minősített fényképek mellé külön rajzot is mellékel, hogy a fametsző, a fénykép és a rajz együttes tanulmányozása nyomán készítse el

⁴⁰ Vasárnapi Újság, 1859. 10. sz. 115. p.: Rosti Pál a Földtani Társulat 1859. február 26-i gyűlésén a következő szavakkal nyújtotta át albumát: „Föladatomná tettem s kötelességemnek tartám, utazásomat, a mennyire tőlem kitelik, hazámnak hasznára fordítani... E czélból tanultam meg Párisban a fényképészetet és a módot, ezt utazás közben használni... Vandorlásim fő feladatának tekintém tehát, az illy képeknek a fényképészet utján való előállítását, s midőn e képek gyűjteményét jelenleg a tisztelt gyülekezet előtt a Nemzeti Múzeumnak, mint azon intézetnek van szerencsém átnyújtani, mely a tudományok minden ágának terjesztésére alapított s a közönségnek nyitva áll...”

⁴¹ Vasárnapi Újság, 1861. 29. sz. 345. p.

⁴² Kincses Károly: Rosti Pál, Magyar Fotográfiai Múzeum—Balassi Kiadó, Bp. 1992. 26. p.

⁴³ Vasárnapi Újság, 1874. 51. sz. 813-814. p.

⁴⁴ Vasárnapi Újság, 1873. 36. sz. 433. p.

az illusztrációt. Leggyakrabban Greguss János, Keleti Gusztáv és Bicsérdi János rajzolta köteteibe az ábrákat.⁴⁵ A fényképeket és a metszeteket együttesen szemlélve láthatjuk igazán, hogy a fametszők mennyire átalakították, módosították a fényképen látott valóságot. Hol épületeket „renováltak”, hol pedig esztétikai szempontok alapján változtattak még a felvétel formátumán is.

4. Fontosabb fototechnikai cikkek a fotográfia elterjedése után

A lap a technikai újdonságok közlését továbbra is lehetővé tette. Ismertették Wheatstone-nak a villám fotografálásával kapcsolatos kutatásait is: „«Gyors mint a villám», szokták mondani. De hát ez a gyorsaság? Wheatstone angol tudós legalább megközelítőleg megadja erre a feleletet. Számításai szerint egy fellobbanó villám alig tart tovább a másodperc egy milliomodrésznél... A gelatinból készült fotografáló lapok oly érzékenyek és oly kitünőek, hogy elegendő egy szempillantás, s megörökítik a képet. Megpróbálták ily lemezekkel a villámot is lefotografálni, s az teljesen sikerült...”⁴⁶ E témában Szalay László is publikált, ő 9 x 12 cm-es lemezeket ajánl erre a célra.⁴⁷ Beszámoltak egy német találmányról is: „...Hamburgban van egy üregesen készült gép, mely bárkinek, ki garasát nyílásába teszi, néhány másodperc alatt kész fényképet ad. A gép előtt van egy párnás karosszék, megjelölve rajta az a hely, a hova fejet kell tenni. A gépen egymás után tűnnek fel egyes táblák ily feliratokkal: „Készüljön!”, „Vigyázzon”, „Most”. Az utolsó tábla megjelenésekor csengetyű szólal meg s ez tart mintegy öt másodpercig s ennek végeztével meg van a fénykép, melyet a gép mintegy öt perc múlva a nyílásból kidob, ekkor új tábla jelenik meg ily felirattal: „Pénztár bezárva”...”⁴⁸ Ezt a szerkezetet ma már mindenki ismeri, de sajnos a cikk írója nem tért ki arra a technikai megoldására, mely ezt a műveletet 1890-ben lehetővé tette volna. Egy újabb német hír szerint: „A bűnösök lefényképezésére a berlini rendőrségnél oly módszert találtak ki, hogy egyetlen gummilabda megnyomása folytán úgy nevezett villámláng segítségével a bűnöst bármely időben egy pillanat alatt le lehet fényképezni, még mialatt az

⁴⁵ Erdélyi Lajos: Orbán Balázs összes fényképe a Székelyföldről. Budapest: Magyar Fotográfiai Múzeum—Balassi Kiadó, 1993. 25. p.

⁴⁶ Vasárnapi Újság, 1887. 1. sz. 11. p. A villám fotográfiája.

⁴⁷ Vasárnapi Újság, 1905. 36. sz. 578-9. p.

⁴⁸ Vasárnapi Újság, 1890. 22. sz. 356. p.

arról sejtelemmel bírna. Az eddigi kísérletek kitűnően sikerültek.”⁴⁹ Angliában is felhasználták a fényképezést bűnözők regisztrációjához.

4.1. Magyar vonatkozású fototechnikai írások

A Vasárnapi Újság 1890-ben technikai érdekességeken kívül konkrét szakmai kérdésekkel is foglalkozott — két szerző közreműködésével — 4 alkalommal. Az egyik cikk „A fotográfiáról” címet viselete. Ismertette, hogy **Gothard Jenő** (1857—1909) előadást tartott a fényképezésről négy részben, ahol elmesélte: „...egy fotográfóznak sikerült az 500 méternyi sebességgel röplő ágyugolyót tisztán lefényképezni, ez pedig csak úgy volt elérhető, ha a fény behatása nem tartott tovább a másodperc hetvenhatmilliomodnyi részénél...”⁵⁰ Gothard elsősorban nem a mozgás fotografálásával foglalkozott, asztrofizikai vizsgálataival mellé igen sokszor készített fényképfelvételeket is. Széleskörű fotóelméleti és fotógyakorlati ismeretei révén csillagászati felvételeivel külföldön is elismerést szerzett.⁵¹ Számos csillagászati és fotótechnikai tanulmányt publikált határainkon belül és külföldön is. E téren a legkiemelkedőbb alkotása az 1890-ben jelent meg „A fotográfia gyakorlata és alkalmazása tudományos célokra” címen. Könyvében éppúgy megtalálhatóak a fotográfia alapjai, mint a tudományos és a pillanatnyi fényképezés, valamint a sokszorosítás elmélete.⁵²

Az újság történetében az egyik legnagyobb szakmai értekezés **Schmidt Sándor** (1855—1904) tollából került ki. A három részből álló munkájából a fotográfia történetéről, a fényképezés akkori lehetőségeiről kaphatunk felvilágosítást egészen 1851-et bezárólag.⁵³ E tanulmány a lapban megjelent ilyen témájú cikkek közül kitűnik tárgyszerűségével és részletességével, még egy falevél pozitív és negatív illetve egy figura negatív-pozitív képét is közölte magyarázatként. Schmidt Sándor nem, mint hivatásos fényképész írta e vonatkozású tanulmányait, hanem a természettudományokat jól ismerő személy. A József-Műegyetem egyetemes osztályán szerzett diplomát, s olyan közzétett kutatásokat végzett, amelyeket a

⁴⁹ Vasárnapi Újság, 1890. 14. sz. 224. p.

⁵⁰ Vasárnapi Újság, 1890. 17. sz. 277. p.

⁵¹ Harányi Béla: Megemlékezés Gothard Jenőről. Természettudományi Közlöny, 1909. 839-845. p., valamint ifj. Bartha Lajos: Gothard Jenő a csillagászati fényképezés magyar úttörője. Technikatörténeti Szemle, 1962. 1—2. sz. 237-241. p.

⁵² Gothard Jenő: A fotográfia gyakorlata és alkalmazása tudományos célokra. Budapest, 1890. K. M. Természettudományi Társulat.

⁵³ Vasárnapi Újság, 1890. 19. sz. 298. p. és 20. sz. 322. p.

fotóvegytan témakörében is hasznosítani tudott. 1891-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába választotta.⁵⁴

A fototechnika fejlődésével az 1890-es évek közepére megszületik a mozgókép. Erről az első, részletesen beszámoló újságcikk az 1897-es évben látott napvilágot, **Paur Géza** tollából. Paur gyakorló fotográfus lévén könnyűszerrel vezeti be az olvasót a fotótechnika történetébe, a mozgás megörökítésének technikai hátterébe, valamint a mozgóképgyártás sikereibe. „S a tökély oda fejlesztette a fényképezést, hogy minden gyermek fényképezhet. A rohamos fejlődés igen nagy részben az optika tökéletesedésének köszönhető, manapság rendkívüli fényérzékenységű objectivet (fényképező üveglencsét) készítenek [...] Mikor pedig ilyen tökéletesített eszközeink vannak, akkor semmi nehézséggel nem jár 1/1000-red másodperc alatt levenni a kilőtt ágyugolyót, 1/300-ad másodperc alatt a repülő galambot, 1/250-ed másodperc alatt a gyorsvonatot, stb [...] Muybridge és Anschütz egyidejűleg fogtak hozzá ahhoz, hogy olyan készüléket szerkesztsenek, a melynek segélyével több ilyen képet lehessen egymás után fölvenni és e fölvételeket egy korongra ragasztva a szem előtt tova forgatni s ezáltal a folyamatos mozgás hatását keltsék a nézőben [...] E két úttörő munkája tehát, a khoroskop és kinetoskop a gyermekszobák játékasztalára került [...] Edison is kilépett a nyilvánosság terére az ő kinetográfjával [...] a mely egy percz lefolyása alatt 960 fölvételt eszközölt [...] A két Lumiere testvérek Lyonban alig két évvel ezelőtt lépett a nyilvánosságra új találmányával, a kinematográfval [...] Bámulatos, micsoda hűséggel ad vissza egy ilyen képsorozat egy New-Yorkba érkező gyorsvonatot, a Brouklyn hidat, utcáseprőket, fürdő katonákat stb. Ma már mintegy 400 ilyen géppel dolgozik a Lumiere-féle részvénytársaság a világ minden helyein. Ezredévi ünnepélyeink alkalmával a díszbandériumról mintegy 6 képet vettek föl, azonkívül a lánczhíd és az operaház környékéről is vettek föl ily élőfényképeket [...] A Lumiere testvérek itt Budapesten is állandó képviselőt tartanak az Andrásy-uton, a hol minden héten új sorozatot mutatnak be [...] de mellékelt rajzunkon egy szalagra fényképezett képsorozatot mutatunk be, a mely egy párisi boulevardon előrehaladó lóvonatot ábrázol, a mint a néző felé közeledik.”⁵⁵

A technikatörténet sok száz olyan hasznos felfedezésről tud, amit a későbbi korok emberei elfelejtettek. Ez alól sajnos a fotográfia sem kivétel. A feledés homályába merült az a találmány is, mellyel a fotográfia segítségével domborművek (fotoskulptur) készíthetők. Mint minden nagyobb technikai újdonságról, erről is beszámolt a Vasárnapi Újság. „Az egyszerű fényképezés ma már odáig fejlődött, hogy a mozgófényképen és az

⁵⁴ Dr. Bidló Gábor: Schmidt Sándor életműve című kézirat alapján. Természettudományi Múzeum tulajdona.

⁵⁵ Vasárnapi Újság, 1897. 6. sz. 90-91. p.

elektromos úton való távfényképezésen kívül, már a színes fotografálás problémája is félig-meddig meg van oldva. De ez a találmány, a mely pedig már az élet színeiben adja vissza a lefényképezett tárgyat, még mindig nem jelenti a fényképezés fejlődésének végső határát, mert ime Olaszországban egy fiatal mérnök, Carlo Bease, feltalálta a fény-szobrászatot, vagyis a szobroknak — helyesebben domborműveknek, plaketteknek — a fényképezés útján való előállítását [...] foto-kémiai uton akarta célját elérni és ezért Fox Talbot különös találmányát, a rendkívül érzékeny zselatin-bikromatot, (kettős színű zselatin lemezt) fölhasználva, kísérletezett ez irányban. Ezen zselatinkészítménynek ugyanis az a tulajdonsága van, hogy ha fény érte, a vízben azon a felületen elveszti megtartó-képességét és ebbéli érzékenysége a fény intenzitásával csökkenthető [...] Az ilyen zselatin-bikromat lemezre felvett fényképnél a sötétebb résznél vannak a legerősebb domborulatok, a világos részeken pedig a legcsekélyebb kiemelkedések [...] észrevette ugyanis, hogy a tárgyak színe különböző hatással van az előállítandó kép domborulatára. Tehát a zselatin lemezek érzékenységét függetlenítenie kell a színektől [...] E célból egy különleges lámpaszerkezetet konstruált a melynek lencséje és színes prizma szabályozza a kisugárzó fényt. De [...] fénye nagyrészt elvész és pedig egyrészt a modellek színes volta miatt, másrészt az arcok különös és fényt abszorbeáló képessége miatt [...] Ekkor a lemez negatív oldaláról készített a zselatin-bikromat lemezre másolatokat és azt vette észre, hogy ez a másikkal teljesen ellentétes tulajdonságot mutat. E két zselatin-bikromat lemezt, most pontosan egymásra illesztette, a világosnak domborulatait a sötétre és azt látta, hogy ezek egymást teljesen neutrallizálván [...] most már csak a szükséges rögzítő eljárás volt hátra és a plasztikai sokszorosítás [...] Baese találmánya immár tökéletes [...] csak a világítási eszközöket és az eljárás bonyodalmas voltát kellett egyszerűsíteni [...] ami sikerült is neki és most már tökéletesített gépezetével, öt másodperc alatt elkészül egy felvétel [...] A fényszobrászatnak, e geniális megoldás után, nagy szerepe lesz úgy tudományos, mint művészeti és kereskedelmi szempontból.”⁵⁶

Ezek a fotótechnikai cikkek jól példázzák, hogy a Vasárnapi Újság olvasói mennyire igényelték a rendszeres tájékoztatást ezen a téren is. A lapban kevés olyan technikai jellegű cikket olvashatunk, amely közérdeklődésre tarthatott volna számot, így azoknak a szerkesztők sem adtak tág teret. A fotográfia azonban kitüntetett szerepet kapott a lap életében, a technikai cikkek közül; ezzel is magyarázható, hogy a lap tematikájához képest milyen nagy terjedelemben ismerkedhetünk meg a fényképezéssel.

⁵⁶ Vasárnapi Újság, 1907. 33. sz. 662. p.

5. Fényképészeti hirdetések a lap hasábjain

A fényképek utáni kereslet növekedésével párhuzamosan a fényképészeti hirdetések száma is nőtt az 1870-es évektől kezdődően. Bár kezdetben még csak szórványosan vannak jelen a lap hátsó oldalain, néhány fotográfus már felismerte a reklámban rejlő lehetőségeket.

A hetvenes évek elején az első, folyamatosan, több számban megjelenő **hirdetés** – 7 héten át – **Fekete Bernát** műkereskedését reklámozta: „Magyarország elsőrendű műkereskedése és olajszínyomatú képek raktára ajánl beszerzés végett, acélmetszvényeket, fényképeket...”.⁵⁷ 1874-ben, Mohácson kínáltak eladásra egy biztosítással rendelkező „fényképészdet”, amely valójában egy, fából készült, szállítható műterem, teljes felszereléssel.⁵⁸ 1874-es évben a hirdetés lehetőségével – az amúgy is sokat hirdető – Calderoni és Társa élt a karácsony közeledtével.⁵⁹ Ezen kívül Exner Gyula pécsi fényképész hirdetésével is találkozhatunk „... egy fából készült és szállítható északhomlokzatu műterem eladó [...] Ára teljes felszereléssel 8 frt.”.⁶⁰ Exner Gyula 1874-ben már igen jól működő fényképésznek számított, nemcsak Pécsen, hanem 1872 óta Nagykanizsán és 1873 óta Mohácson is üzemeltetett egy-egy műtermet. 1876-ban Exner Eszékre költözött, így fia, Exner Károly vette át a műtermek irányítását. Az idősebb Exner 1879-ben vendéglőt nyitott, azonban újabb vállalkozása még ez évben csődbe jutott és elárverezték a kocsmái felszereléseit, a házbútorait, sőt még az ágyneműit is.⁶¹

Az 1888-as év a **hirdetések** terén átlagosnak mondható, csak két cég hirdetett az újság hasábjain kitartóan; Calderoni és Társa, akik szinte a legtöbbet hirdető cégnek számítottak; kilenc alkalommal követte őket **Mertens és Társa** fényképészeti műintézete, akik saját közlésük szerint a legnagyobb műteremhelyiséget tudták érdeklődőknek nyújtani, az V. kerületben az Erzsébet tér és a Bécsi utca sarkán.⁶² Ahogy hirdetésükből kitűnik: „Csoportfelvételeket 70 személyig, kizárólag pillanatfelvételek eszközölködnek.”.⁶³

⁵⁷ Vasárnapi Újság, 1875. 46-52. sz.

⁵⁸ Vasárnapi Újság, 1874. 9 sz. 142. p.

⁵⁹ Vasárnapi Újság, 1874. 49. sz. 786. p. és 1874. 50 sz. 811. p.

⁶⁰ Vasárnapi Újság, 1874. 9. sz. 142. p.

⁶¹ B. Horváth Csilla: Adatok a pécsi fényképezés kezdeteihez. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1977.) XXII. 223. p.

⁶² Budapesti cím és névjegyzék. Bp. Franklin Társulat, 1899. 120. p.

⁶³ Vasárnapi Újság, 1888. 3. sz. 52. p.

1889-ben változás állt be a hirdetési oldalakon. Túlnyomórészt csak Calderoni és Társa cég adta fel hirdetéseit, a többi vállalkozás csak egy-egy esetben követte őket. Megfigyelhetjük azt a jelenséget is, hogy a közvetlen fényképi közlés ekkor háttérbe szorult és visszatértek a fénykép alapú metszetek közlésére. 1890-ben és 1891-ben a hirdetőik közül ismét a Calderoni és Társa bizonyult a legaktívabbnak, de ők is inkább a karácsonyi ünnepek megelőző hetekben hirdettek.⁶⁴ 1891-ben, a 20. számban megjelent egy ritkán hirdető cég felhívása is: „Divald Károly fiai fototechnikai műintézetüket Eperjesben sokszorosításra ajánlják.”⁶⁵ Ifj. **Divald Károly** (1858–1924) és **Divald Adolf** (1828–1891) az apjuktól átvett eperjesi Dessewffy-ház udvarán működtetett műtermüket 1865-ben alapították,⁶⁶ hirdetésükben 12 bel- és külföldön szerzett kitüntetésről írnak. 1899-ben két jelentős fotográfusunk hirdetett a Vasárnapi Újságban. Az egyik Divald Károly volt, immár Budapesten, az Üllői út 21-es szám alatt, ahol — akkoriban még ritkán előforduló — telefonösszeköttetés is volt. Hirdetésében — mely egy „ex libris”-hez hasonlított — „heliogravure, antotypia, fototypia és fénynyomat” szolgáltatásokat kínáltak, két alkalommal.⁶⁷ A másik — öt hirdetést leadó műteremtulajdonos — Klösz György, akinek műterme 1867 óta a VII. kerületi Városligeti fasor 49-es szám alatt volt található.⁶⁸ Klösz később fiával társulva megalakította a Klösz György és Fia Műintézet RT.-t, amely az ország egyik legnagyobb színes ofszettnyomdájává nőtte ki magát. Ezen intézet 1948-as államosításáig főnállott.⁶⁹ Hirdetésének vezérmondata: „Fénykép fölvételek műteremben és házon kívül...”.

A századforduló éve a fényképészeti hirdetések terén is választóvonalat jelentett. Megszaporodtak a hirdetések, az 51. számban már négy fényképész — **Wottitz Manfréd**, **Pejtsik Károly**, Calderoni és Társa valamint **Wottitz Vilmos** — helyezte el reklámjait.⁷⁰ Már nem a Calderoni és Társa cég jelentette meg legnagyobb arányban reklámjait, hanem Wottitz Manfréd, aki a VI. kerületi Király utca 30-as szám alatt egy „reprodukáló műintézetet” vezetett, ez a műhely czinkografiai és kemigrafiai műintézet néven 1906-ban már a VI. ker.

⁶⁴ Vasárnapi Újság, 1890. 50. sz. 827. p.

⁶⁵ Vasárnapi Újság, 1891. 20. sz. 331. p.

⁶⁶ Cs. Plank Ibolya, Kolta Magdolna, Vannai Nándor: Divald Károly fényképész és vegyész üvegműcsarnokából Eperjesen. Magyar Fotográfiai Múzeum—VIPress Kft. Bp. 1993. 15. p.

⁶⁷ Vasárnapi Újság, 1899. 1. sz. 20. p. és 7. sz. 114. p.

⁶⁸ Vasárnapi Újság, 1899. 15. sz. 251. p.

⁶⁹ Mesterházi Lajos: Budapest Anno... Fénykép fölvételek műteremben és házon kívül. Corvina Kiadó Bp. 1984.

⁷⁰ Vasárnapi Újság, 1900. 51. sz.

Hajós utca 32-es szám alatt működött.⁷¹ Wottitz ez évben 19-szer adatta le hirdetését.⁷² A fényképeszeti hirdetések száma abból a szempontból is növekszik, hogy egy cég hányszor adja le ajánlatát, így 1903-ban két cég 18 hirdetésével találkozhatunk a lapban. A fényképeszeti készülékek kereskedelmével foglalkozó Calderoni és Társa, illetve a fénykép mint kereskedelmi cikk jelenik meg a **Bodascher S.** hirdetéseiben. A rájuk vonatkozó fotótörténeti források meglehetősen hiányosak, de azt korabeli fényképek alapján tudhatjuk, hogy az 1840-es évektől már működött a Calderoni cég. E két cég hirdetései többnyire minden második számban fordultak elő. Az 1904-es évben még tovább növekszik a hirdetések száma, ezen belül a fényképeszeti tartalmúaké is. 59 hirdetést számolhatunk össze, s már 6 különböző cég képviselteti magát. Megjelentek a **Kodak** hirdetései is, azok kerültek túlsúlyba. Újdonságként megjelenik az aktfotó kereskedelem — mindössze öt számban —, de viszonylag hamar megszűntették, hisz ilyen postai úton való terjesztés mellett nem lehetett rá kereslet. A Vasárnapi Újság polgári, középosztálybeli erkölcsiséggel bíró olvasói nem rendelkeztek nyíltan ilyesfajta felvételekkel, még akkor sem, ha egyébként lett volna reá igényük. Az 1905-ös évben 28 db hirdetésből 25-öt már a Kodak cég jegyez. Újdonságként megjelenik a Calderoni és Társa cégének egész oldalas hirdetése a különféle fényképeszeti eszközökről és azok árairól. Összességében azonban a fényképeszeti témájú hirdetések aránya elenyésző a többi hirdetéstípussal összehasonlítva, leggyakrabban a kozmetikai cikkek és gyógyszerek reklámjaival találkozhatunk.

6. Fotóművészeti kiállítások

A fényképezés az amatőrök között az 1880-as évektől kezdődően egyre népszerűbbé vált. Jól példázza ezt a Múcsarnokban 1889-ben másfél hónapon át nyitva tartó „amateur fényképkiallítás”, melyről nem kevesebbet állított a lap: „Az első ilyen vállalkozás hazánkban” s „a jury tárgyakat elővizsgálat alá veszi s a kiállítás céljának meg nem felelőket visszautasítja.”⁷³ Ez az idézet alátámasztja, hogy fokozott érdeklődés mutatkozott az érintettek részéről. A zsűritagok személyéből arra következtethetünk, hogy inkább a képzőművészek bírálták el a fotográfiákat és a legjobb esetben is csak olyan festőművészek kaptak helyet a bírálóbizottságban, akik maguk is készíthettek felvételeket. Egyik volt közülük

⁷¹ A Fény, 1906. 1-3. sz.

⁷² Vasárnapi Újság, 1900. 1. sz. 15. p.

⁷³ Vasárnapi Újság, 1889. 49. sz. 807. p.

Roskovics Ignác (1854–1915). A következő évben visszatért az újság erre a kiállításra, miszerint: „A műkedvelő fotográfia kiállításra a jelentkezések oly nagy számmal történtek, hogy a rendelkezésre álló helységek [...] alkalmasint szűknek fognak bizonyulni és ez esetben a rendezőbizottság kénytelen lesz az igénybevehető terület nagyságát a jelentkezés sorrende és a bejelentés aránya szerint minden kiállítóra nézve külön-külön megállapítani...”⁷⁴ E műkedvelő fotográfiai **kiállítás védnöke maga Mária Terézia** főhercegnő volt, ki nemcsak mint védnök, de mint kiállító is szerepel e rendezvényen. A lapban közölt fényképfelvételének címe: „Szénégető havasi oláhok”.⁷⁵ E számban megemlítik, hogy Mária Terézia 1888-ban Bécsben szerepelt már amatőr kiállításon, de ott: „A Magyarországon fölvelt népviseletek fényképeit Bécs nem álhatta ki ... e magyarországi tárgy fényképeknek egy része ezen a mi tárlatunkon van először a nagyközönség előtt kiállítva...”⁷⁶ A 1890-es évektől egyre szaporodtak a fotókiállítások. „Fényképészek kiállítása. A fényképezés nagy haladásáról és műveléséről, valamint fontosságáról tesznek bizonyosságot Budapesten is azok a kiállítások, melyeket műkedvelők és a fényképező műtermekben alkalmazottak rendeznek koronként. A legújabb e hó 17-ikén nyílt meg a tud akadémia dísztermében. A közoktatásügyi miniszter, Wlassics Gyula maga nyitotta meg. A kiállításon a fotografálás, színezés és sokszorosítás minden neme látható, az új és érdekes dombormű fotográfiák, és a Röntgen-szikkával fölvelt képek is. A minisztert Kiss József, a fényképészek egyesületének elnöke fogadta. Beszédében utalt arra a csodálatos hatásra, a melyet a fényképészet az utolsó évtizedben elért. A haladásnak mégis minden lépen-nyomon hátránya volt, hogy nincs fényképészeti szakiskolánk. A segédek csupán a gyakorlat útján sajátíthatják el mesterségüket, s hijján vannak minden elméleti képzettségnek. Kérte a minisztert, terjeszsze ki működését a fotografusok szakmájára is, s hasson oda, hogy a fényképészek számára tanfolyam létesüljön, ha kezdetben csak az esteli órákban is [...] A műkedvelők közül különösen gróf Esterházy Mihály, Josipovich Géza és Kunwald Czézár fölvételei keltenek méltó föltünést [...] a szakfényképészek közül Hollenzer László [...] Koszmann Gusztáv, Fridery Béla és Braun Henrik, stb szépen sikerült munkái emelik a kiállítás érdekességét.”⁷⁷ A kiállítást megnyitó miniszter pedig maga is műkedvelő fotográfus, hisz 1899-ben ott találhatjuk nevét a budapesti Photo-Club alapító tagjai között, amely szövetség az első ilyen jellegű magyar szerveződés volt. Az 1903-ban írott fotográfiai publicisztika pedig szinte

⁷⁴ Vasárnapi Újság, 1890. 5. sz. 76. p.

⁷⁵ Vasárnapi Újság, 1890. 19. sz. 298. p.

⁷⁶ Vasárnapi Újság, 1890. 19. sz. [297.] p.

⁷⁷ Vasárnapi Újság, 1898. 17. sz. 287. p.

kizárólag a Photo-Club kiállításairól tudósít. Ezek a cikkek a „Mi Újság?” és az „Irodalom és művészet” rovatokban olvashatóak. Először hírt adnak az áprilisban megrendezésre kerülő amatőr fényképezők nemzetközi kiállításáról, s közlik a zsűri névsorát, akik képzőművészek, fotográfusok nincsenek köztük.⁷⁸ E hír után pontosítják a megnyitás dátumát (április 29.) s még a leendő belépőjegy árát is (1 korona). Megtudhatjuk, hogy eddig (március 15-ig) 300 fotográfia érkezett be elbírálásra, s hogy március 20-ig lehet pályázni.⁷⁹ Értesülhetünk arról is, hogy József Ágost főherceg elfogadta a kiállítás védnökségét, és április 5-én megnyitja a Nemzeti Szalont az érdeklődők előtt.⁸⁰ A kiállításról nemcsak száraz tényeket, hanem véleményeket is megtudhatunk, melyekben azt állítják, hogy a fényképezés nem mesterség többé, hanem művészet, s hogy az itt kiállító amatőr fotósok elsősorban az arisztokrácia tagjaiból kerülnek ki. A lap e témáról szóló három oldalas kritikája a következőképpen számol be: „...A mai fényképező, ha csak egy kicsi művészi érzék szorúlt is bele, teljesen a festő példaadását követi, ki mielőtt ecsetet venne kezébe, élő mintáját tanulmányozza, annak jellemző sajátosságait, egyéni vonásait fölismeri, átkutatni igyekszik...”.⁸¹ E mondatot hűen illusztrálta az a három felvétel, melyeken gróf Esterházy Mihály, Spitzer F. V. és Hofmeister Th. és O. festői stílusú zsánerképeit adták közre. A cikk írója kifogásolja a magyar népies karakter megjelenését a kiállított művekben. A Photo-Club elnöke ekkor gróf **Esterházy Mihály** (1853–1906) császári és királyi kamarás volt,⁸² akit a fotótörténet a guminyomatok egyik meghonosítójaként és a világ első sportfelvétel készítőjeként tart számon.⁸³ A kiállítás megnyitójáról is hírt kaptak az olvasók, s a kiállítás társadalmi elismertségét jelezve két miniszter is részt vett a ceremónián.⁸⁴ A tárlat befejeztével — egy összegző cikkben — meglepő számadatokkal találkozhatunk. A kiállítást április 2-án zárták be, 5000 látogatója volt, s az eladásra kiállított képek kétharmadát megvásárolták! A szervezők ígéretükhöz híven ismét megrendezték — két év elteltével — a Photo-Club kiállítását, de már nem akkora sikerrel mint amekkorát az első alkalommal elértek.⁸⁵ Visszhangra is alig talált, mindössze egy

⁷⁸ Vasárnapi Újság, 1903. 6. sz. 93. p.

⁷⁹ Vasárnapi Újság, 1903. 11. sz. 177. p.

⁸⁰ Vasárnapi Újság, 1903. 13. sz. 208. p.

⁸¹ Vasárnapi Újság, 1903. 15. sz. 237-239. p.

⁸² Vasárnapi Újság, 1903. 15. sz. 239. p.

⁸³ Kincses Károly: Képnéző. Fotóművészet, 1993. 4. sz. 28. p.

⁸⁴ Vasárnapi Újság, 1903. 15. sz. 243. p.

⁸⁵ Vasárnapi Újság, 1905. 37. sz. 597. p.

alkalommal írtak róla, ahol már megkérdőjelezték a fotográfia művészi voltát.⁸⁶ Azonban itt nem szabad szó nélkül hagynunk, hogy 1905-ben a Photo-Club belső viszonyai igen gondterheltek voltak. Sőt abban az évben az egyesület szét is szakadt, így létrejött egy, a „haladókból” álló szövetség: a MAOSZ. A Vasárnapi Újságban publikáló Sz. T. [Szana Tamás] pedig MAOSZ alapító tag volt, így régi klubjának esetleges sikerei már nem hozták lázba. Nem úgy a MAOSZ kiállítások. 1907-ben rendezett „műkedvelők fényképkiállításáról” írták:⁸⁷ „Nem is valami régen még közönséges mesterség számba vették a fotografálást. A közönség is, de a mi fontosabb, maguk a hivatásos fényképészek is [...] a mesterek jóvoltából sosem jutott volna oda a fotografálás, a hol most van, hogy iparból tudományyá, tudományból pedig immár művészetté kezd válni [...] A magyar amatőrök barátságos körhelyiségében (Városház utca 3.) [...] egészen apró falvakból is érkeztek fényképek [...] legkiemelkedőbb tehetsége kis kiállításnak Balogh Rudolf a kinek erős tehetségét olvasóink is jól ismerik [...] Fölvételei frissek, nem egyszer poetikusak és mindig művésziek. Megkapta a kis kiállítás egyetlen díját[...]” 1908-ban újabb fotókiállítást rendeztek, ezúttal a Műcsarnokban.⁸⁸ A korstílusnak megfelelő piktorialista fényképek betöltötték az egész Műcsarnokot. „...a rengeteg anyagon ugyanis hangosan érvényesül az a modern művészi elv, hogy a száraz, még oly aprólékosan részletező naturalisztikus természeti igazság meg nem egyben művészi igazság is, sőt az ilyesmi legtöbbször művészietlen [...] A három főhercegi amatőr: Augusztas Izabella főhercegné kisasszonyok, s József főhercegné mellett ugyanis együtt van a magyar műkedvelő fényképészek színe-java. De az összes teret megtöltő képek közül is kiválnak Bacsa András autochrom-jai [...] Egyik legszebb darabja a tárlatnak Balogh Rudolf képe: «Tabán éjjel»”. **Esterházy Mihály gróf, Székely Aladár, Erdélyi Mór, Kossak József, Mai Manó** valamint a Photo-Club számos tagja is részt vett a kiállításon. 1910-ben szintén amatőr-fotókiállítás nyílt a Műcsarnokban.⁸⁹ A számos külföldi és hazai fotóművész képei a Műcsarnok összes termét betöltötték. A Vasárnapi Újság lapjain Farkas Zoltán így ír az eseményről: „Hosszú ideig csak ipar volt a fényképezés, s magán viselte a múlt század 70-es, 80-as, és 90-es éveinek kétségbeesztő izléstelenségét [...] A magyar arcoképek közül az első helyet Révész Zoltán «Öregasszony»-a foglalja el, mely valóságos kis remekmű a maga nemében. Pécsi József ki a németek iskolájába jár egyszerű kifejezésmóddal kitűnő képeket alkot [...] A tájfényképezők közül Balogh Rudolfot illeti az első dicséret [...] több mint kétezer

⁸⁶ Vasárnapi Újság, 1905. 38. sz. 612. p.

⁸⁷ Vasárnapi Újság, 1907. 14. sz. 281. p.

⁸⁸ Vasárnapi Újság, 1908. 22. sz. 443. p.

⁸⁹ Vasárnapi Újság, 1910. 24. sz. 509. p.

kép van ezen a kiállításon [...] A ki csak a művészi fotografálás legjelentékenyebb eredményeire kíváncsi, az angol s amerikai terem tájképeit nézze meg s Dührkopp, Hoppé, Smith arczképeit, s ha ezeket a magyar termék képeivel összehasonlítja, örvendezni fog annak a nagy haladásnak, melylyel a mi fényképezőink a külföld jelentékeny művészeihez közelednek”. E cikket egy-egy **R. Dührkoop, C. Puyo, O. Horde, E. O. Hoppé, Goldensky, Henry Berger, Dr. H. Bachmann,** és egy **Leonard Misonne** kép díszíti. A következő számban **Balogh Rudolf, Pécsi József, Rónai Dénes, József főherceg, és Faix Jacques** képeit közölték.

A lap hasábjain az 1910-es évek után már nem közöltek fotóművészeti kiállításokról szóló kritikákat, hisz a két jelentős egyesület anyagi okokból szüneteltette megmutatkozásait, illetve az első világháború beköszöntével már más eseményeknek volt hírértéke.

7. Fényképészeti eljárások, melyekről a lapban olvashatunk

7.1. Kompozita képek

Még a talbotíпия és a kollódium nedves lemezek korából jól bevált technika volt a felvételek „kombinálása”, vagyis több negatív felhasználása egy kép elkészítéséhez. E technikák tökéletlensége okán ugyanis a tájfényképező képtelen volt egy felvételen precízen megörökíteni az égboltot, illetve a tájat. Ezért gyakorta több felvételt készítettek, mindig a megfelelő témára exponálva, amelyet végül egyetlen képpé nagyítottak. Tulajdonképpen a montázs korai megnyilvánulásával állunk szemben, azonban nem lenne helyes ezt montáznak nevezni, mivel e fogalom csak jóval később született.⁹⁰ A kor terminológiája szerint ezt *composite image*-nak, vagyis összetett képnek nevezték.⁹¹ A fényképek manipulációjának másik változata az átfestés. Például mikor odafestik a hiányzó felhőket a képre, ilyen **Erdélyi Mór** képe 1897-ből, ahol egy budapesti utcarészlet felé festett felhőket.⁹² Ott nem lévő felhőket festeni egy képre azonban csak látszólag egyszerű megoldás, ugyanis óriási rutint igényel. E rutinnal még — az egyébként neves fényképész — Erdélyi sem rendelkezett. Képein már első pillantásra észrevenni az ecsetnyomokat. Ennek ellenére

⁹⁰ Még ma sem tudni pontosan, ki használta először e szót. Annyi azonban bizonyos, hogy az 1910-es évek végén vált elterjedté, G. Grosz, J. Heartfield, J. Baader illetve H. Höch nyomán.

⁹¹ Szilágyi Gábor: A fotóművészet története (A fényrajztól a holográfiáig). [Budapest]: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata 1982. 174. p.

⁹² Vasárnapi Újság, 1897. 28. sz. 449. p.

Erdélyi többször is publikált ilyen képeket.⁹³ Még 1909-ben is használták e technikát, mint arra Balogh Rudolf „A pusztulásra ítélt Tabánról” című képriportja is utal.⁹⁴ Másik megoldás lehetett a kép teljes átfestése, ezzel azonban ritkábban találkozunk az újság hasábjain. A retusnak 1860-as évektől a századfordulóig tartó uralma tehát nem hagyta érintetlenül a sajtófotót sem, bár kétségtelen, hogy porcelánszerű fejek nem jelentek meg, de a retus szolidan rányomta bélyegét a portrék és tájképek többségére.

7.2. Át-, illetve ráfestések

Az egyik érdekes képet **Strelisky Sándor** készítette a millenniumi ünnepségek keretében a budai királyi palota dísztermében megtartott udvari bálon.⁹⁵ Egy 29 x 45 cm-es képen összemásolt több fényképet, majd átfestette.⁹⁶ A képen eredeti mivoltukban csak a személyek láthatóak: a padló, a csillár, a terem mind-mind festett. A technikai bravúr ellenére a személyek egymástól kitérő tekintete valamint a különböző szögből érkező megvilágítás egyértelműen elárulja, hogy ez valójában egy composite fénykép. Igen ritkán találunk a Vasárnapi Újság képei között hasonlót,⁹⁷ ami nem is csoda ha belegondolunk, hogy micsoda energiát igényel egy-egy ilyen kép elkészítése. Strelisky mellett Kossak is készített composite képeket a Vasárnapi Újságnak. Ilyen A gyermek karácsonyi álma címet viselő, 1900-ban megjelent képe.⁹⁸ Az újság teljes oldalát betöltő kép jobb alsó sarkában egy alvó gyermek látható. Az ágy a mögötte álló anygallal együtt a teljes oldal egyhatodát tölti ki. A fennmaradó területen 61 darab angyal látható, melyek többsége minden bizonnyal fénykép és nem rajz. Három oldallal ezután ismét egy Strelisky kép került az újságba.⁹⁹ Ezúttal a Budapesti színházak művésznőit mutatja be. A 39 színésznő közt megtaláljuk Jászai Marit és Blaha Lujzát is. E kép már kevésbé mesterkélte mint A gyermek karácsonyi álma és külön rajzolt díszletet sem találunk.

⁹³ Vasárnapi Újság, 1898. 28. sz. 480-481. p.

⁹⁴ Vasárnapi Újság, 1909. 29. sz. 610-611. p.

⁹⁵ Vasárnapi Újság, 1897. 1. sz. 4-5. p.

⁹⁶ Baji L. Etelka: Egy fényképész-dinasztia: a Strelisky-műterem közel százesztendősi tevékenysége Fotóművészet, 1996. 3–4. sz. 90. p.; a felvétel — a Vasárnapi Újságon kívül — megtalálható még Baji L. Etelka: Strelisky — Egy fényképész-dinasztia száz éve című munkájának 55. oldalán.

⁹⁷ Hozzá hasonlót szintén Strelisky Sándortól a Vasárnapi Újság, 1897. 14. sz. 212. p. közölt, „*Palotás tánc a várszínházban tartott művészeti előadáson*” címmel.

⁹⁸ Vasárnapi Újság, 1900. 51. sz. 852. p.

⁹⁹ Vasárnapi Újság, 1900. 51. sz. 855. p.

8. A fotóriport megjelenése

A **fotóriport** mint műfaj csak közel ötven évvel az eseményfényképezés után született. A fogalom az angol *report* (beszámoló, tudósítás) szóból származik. Nyelvünkben kezdetben az angol szóalakot, majd annak „magyarított” változatát a *riport*-ot használták. A ma is élő alak először 1884-ben jelenik meg nyomtatásban.¹⁰⁰ A XX. század elején azonban jelentős változásokon esett át. A fotóriport mai értelemben véve egy sajtóban közölt képes beszámoló valamely aktuális eseményről. A fotografálás sajátos eszközeivel, önállóan közli a híryanagot; a képaláírás pedig csak az esemény adatait tartalmazza. A fotóriporter személyiségét nélkülöző fénykép legfeljebb képes híryanag vagy illusztráció.¹⁰¹ A legelső sajtóban megjelent fotóriportot a párizsi **Le Journal illustré**-nek készítette **P. Nadar** (Nadar, Gaspar Felix Tournachon fia) 1886-ban, M. Chevreul francia tudósról.¹⁰² Magyarországon az első fotóriportot a Vasárnapi Újság közölte az 1890-es évek elején. Bár már 1884-ben közölt a lap két, olyan összefüggő képet, melyet riportnak lehet tekinteni.¹⁰³

A Vasárnapi Újság korai fotóriportjait azonban nem szabad összetéveszteni a mai értelemben vett fotóriporttal, és különösen nem azokkal a zárt, összefüggő, egész alkotó képsorokkal, amelyek egy esemény, vagy akár egy társadalmi réteg bemutatására törekednek. Ugyanis a hazai képes sajtó - a második világháború végéig - gyakran száraz, tényközlő, dokumentáló, nyers naturalizmussal ábrázoló fotóriportokat közölt. A századforduló fotóriportjai közelebb állnak az 1850-60-as évek esemény-felvételeihez, mint a mai értelemben vett fotóriportozáshoz.

8.1. Balogh Rudolf szerepe

Hazánkban a fotóriport úttörője és egyik legnagyobb mestere **Balogh Rudolf** (1879–1944) volt. Tizennégy évesen kapta első fényképezőgépét és rajztanára segítségével gyorsan elsajátította a fotográfia alapjait. Balogh Rudolf első fényképeit a Vasárnapi Újság

¹⁰⁰ Szilágyi Gábor: A fotóművészet története (A fényrajztól a holográfiáig). Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata 1982. 230. p. (MNYTESZ, III:421)

¹⁰¹ Fotolexikon, Főszerk. Barabás János. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 247. p. valamint Új fotolexikon, Főszerk. Morvay György. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1984. 347. p.

¹⁰² Fotolexikon, Főszerk. Barabás János. Akadémiai Kiadó, Budapest 1963. 247. p.

¹⁰³ Vasárnapi Újság, 1884. 48. 769. = Józsi és László főherceg első tűzpróbája Pécssett című Zelesny-felvétel

közölte. A századfordulótól alig találunk olyan lapszámot, amelyben ne publikált volna néhány képet, és találkozhatunk velük még számos napilapban, képeslapban sőt még a korabeli vasúti kocsik falán is.¹⁰⁴ 1914-ben egyik alapító tagja a „Művész fényképezők Klubjának”.¹⁰⁵ Számos kiállítás győztese, 1934-ben a milánói világkiállításon első díjjal, 1938-ban pedig a párizsi Grand Prix-vel tüntették ki. Egy 1944-es bombázáskor életművének jelentős része vált a lángok martalékává. Életének korai szakasza annyira összefonódott a Vasárnapi Újsággal, hogy monográfiájában ez a korszak egy külön fejezet.¹⁰⁶ Tevékenysége viszont időben túlnyúlik jelen dolgozaton, hiszen — a lap hasábjain — leginkább az első világháborúban bontakozik ki.

9. A magyarországi szaksajtó kialakulása

Hazánkban már az 1860-as évektől kezdődően különböző szaklapok indultak, ilyen volt a **Lapok a Lovászat és Vadászat Köréből**, Gazdasági Lapok, Törvénykezési Lapok, Orvosi Hetilap és a **Pesti Hölgydivat Lap**.¹⁰⁷ Ezekhez viszonyítva csak 1882-ben Erdélyben jelent meg Magyarország második fotografiai szaklapja. (1872-ben ugyan megjelent, a szintén Fényképészeti Lapok című, magyar-német nyelven kiadott fotografiai szaklap Pesten, de csak két számot élt meg.) A Vasárnapi Újság elsők között adott hírt e lap indulásáról:¹⁰⁸ *„Fényképészeti Lapok cím alatt szaklapot indít meg Veress Ferencz Kolozsváron. Utmutató, híradó közlöny lesz fényképészeink számára s mint első kísérlet mindenesetre figyelemreméltó vállalat. Előfizetési ár negyedévre 1frt.”* A Fényképészeti Lapok első évfolyamának első számában, a főszerkesztői üzenetek között találhatjuk azokat a köszönő sorokat, melyeket az akkor tizenkilenc éves Jelfy Gyulához intéztek a szerkesztők, s akivel tanulmányunk második szakaszától részletesen foglalkozunk. Az idézet az első írásos bizonyíték Jelfy Gyula elkötelezettségére a fotográfia iránt: *„Lapunk terjesztése érdekében tett önzetlen fáradozásáért fogadja meleg készorításunkat.”*¹⁰⁹

Ezekben az évtizedekben majd minden évben közölte a Vasárnapi Újság a Magyar Hírlapirodalom cím alatt azt a névjegyzéket, amely tartalmazza a budapesti és vidéki lapok

¹⁰⁴ Hevesy Iván: A magyar fotóművészet története. Biblioteka Kiadó, Budapest, 1958. 91. p.

¹⁰⁵ Vajda Ernő: Balogh Rudolf munkássága. Budapest, Corvina, 1969.

¹⁰⁶ Kincses Károly—Kolta Magdolna: Balogh Rudolf. Magyar Fotografiai Múzeum, Kecskemét 1998. 8-11. p.

¹⁰⁷ Kókay—Buzinkay—Murányi: A magyar sajtó története. Budapest, MÚOSZ kiadás, 1995.

¹⁰⁸ Vasárnapi Újság, 1881. 50. sz. 797. p.

¹⁰⁹ Fényképészeti Lapok, 1882. január, I. évf. I. sz. 15. p.

címlistáját. Megtudhatjuk, hogy az 1880-as években két orgánium foglalkozott a fotográfiával. Az egyik a Budapesten működő **Fényképészeti Közlöny** (1886–1889), melyet **Paschka Gyula** szerkesztett és a Fényképész-íjak önképző- és segélyegylete adott ki. Vidéken pedig a kolozsvári **Fényképészeti Lapok** (1882–1888) volt jegyezve, melynek kiadója és laptulajdonosa Veress Ferencz volt. Mindkét lap ára 4 forint volt, amely az ár szempontjából a középmezőnybe sorolja őket.¹¹⁰ (A Vasárnapi Újság 1890-es ismertetőjében a Fényképészeti Közlönyt még a megjelenő lapok közt találjuk és csak az 1891-es összegzés adja hírül megszűnését. Valójában a lap már 1889-ben megszűnt.)

10. A lapkészítőkről

Jól példázza a lap részéről a munkatársak megbecsülését az a 4 oldalas cikk, melyben a Vasárnapi Újság 25 éves évfordulója kapcsán számba vette a munkatársakat — nem felejtve ki a neves képalkotót sem: „...*Keleti Gusztáv, a kitűnő tájfestő, ki a lapot számos szép rajzával is díszítette ...*”¹¹¹ E számban az orgánium 56 munkatársáról készült rövid jellemzés. Keleti Gusztáv azonban nemcsak e lap illusztrációit készítette, de ő rajzolta köre — akkor még Klette Gusztáv néven — Rosti Pál Úti emlékezetek című könyvének eredeti fényképfelvételeit.¹¹²

A fényképészek munkáján kívül a lap helyenként bemutatja a hírlapírók munkáját is, különösen akkor, ha az bepillantást enged a „kulisszák mögé”: „*A nemrég meghalt Bacher tábornok temetésén egy new yorki lap tudósítója, ki nem kapott már belépti jegyet, a kéményen keresztül jutott a halottas terembe, még pedig a lelkész közelébe. A lelkész imádkozott, s a tudósító papírtekereszt fedezett föl a lelkész kalapjában. Ezt zsebre tenni és megszökni egy pillanat műve volt. Ima után a lelkész föl akarja olvasni beszédét, kalapjába nyúl, de ott hült helyét leli a papírtekeresztnek. Kénytelen rögtönzött beszédet tartani, mely azonban a jelenlévő állam tisztviselők nagy bámulatára fölöte silányul sikerült. Mily nagy azonban a pap meglepetése, midőn ellopott beszédét másnap szóról szóra megtalálja a «New York Herald»-ban*”¹¹³ Az érdekességek közé tartozott a következő híradás is; „*Sajátos eljegyzés*” címmel: „...*A menyasszonynak nem voltak karjai és aztán a jeggyűrűt ballábának harmadik ujjára kellett huzni ...*”¹¹⁴

¹¹⁰ Vasárnapi Újság, 1890. 5. sz. 80-81. p.

¹¹¹ Vasárnapi Újság, 1879. 11. 172-3-5-6. p.

¹¹² Kincses Károly: Rosti Pál. Magyar Fotográfiai Múzeum—Balassi Kiadó Bp. 1992. 20. p.

¹¹³ Vasárnapi Újság, 1874. 46. sz. 732. p.

¹¹⁴ Vasárnapi Újság, 1874. 33. sz. 521. p.

10.1. Halálozások

A századfordulón egyre több neves szerkesztőségi tag halálhírét kénytelen az újság közölni. 1907-ben halt meg Nagy Miklós, aki 1867-től 1905 augusztusáig a Vasárnapi Újság főszerkesztője volt. Új programot nem adott a lapnak, azonban szerkesztési stílusa tartalmilag és szemléletileg is átalakította az orgánomot. Visszaemlékezésében így írt céljairól: „...gondosan megválogatott, irodalmi olvasmányt nyújtani a közönségnek, izlését művészi képek bemutatásával fejleszteni [...] tájékoztatást nyújtson a külföld közérdekű eseményeiről, szellemi és társadalmi mozgalmairól, s a közhasznú ismeretek terjesztésének hozzájáruljon a műveltség előbbre viteléhez.”¹¹⁵ Nagy Miklós halálakor **Schöpflin Aladár** két oldalas írásában így emlékszik rá: „Nagy Miklós maga jóformán sohasem irt lapjába, mégis minden szám és minden hasáb az ő egyéniségének jellegét viselte magán.”¹¹⁶ A kiegyezést követően a lap alapvetően megváltozik, eltűnnek korábbi politikai írások, és valódi enciklopédikus orgánummá alakul. Nagy Miklós kiváló szerkesztőségi gárdát alakított ki, tagja volt többek között Gyulai Pál, Arany János, Vajda János sőt a székelyföldi fényképeiről nevezetes Orbán Balázs is. A sokarcú szerzői gárda nem teszi lehetővé az egyértelmű szellemi orientáció létrejöttét, írói azonban többnyire a nép-nemzeti irányzathoz kötődtek.

A halálozások sorát 1909-ben Morelli Gusztáv folytatta, aki a Vasárnapi Újságba a kezdetek óta készített fametszeteket. Ő készítette Orbán Balázs „Székelyföld” című könyvének illusztrációit, sőt, ő metszette fába az összes állami értékpapírt, bélyeget és oklevelet is.¹¹⁷ Egy évre rá Mikszáth Kálmánt éri el a halál. Mikszáth az 1880-as évek elején lett Vasárnapi Újság főmunkatársa. A neves író temetését **Jelfy Gyula** (1863–1945) örökítette meg.¹¹⁸ **Petzval József** 1891-ben halt meg. A magyar mérnök és matematikus számításai nyomán készült az első arcfényképezésre alkalmas objektív, amely a fényképezés idejét néhány másodpercre szállította le. Az ún. Petzval-féle lencsét a mozifelvevőkben még az 1960-as években is használták. Születésének 100. évfordulójáról a Vasárnapi Újság is megemlékezett. „A kegyeletet és kitüntetést idegen nép nyújtja ezúttal is a magyar tudós emlékének [...] Huszonnyolc évi magyarországi tartózkodás, magyar szellemben való nevelkedés után így vált a magyar Petzvalból osztrák tudós, osztrák állampolgár és egy idegen kutúra munkása [...] A

¹¹⁵ Vasárnapi Újság, 1905. 32. sz. 505. p.

¹¹⁶ Vasárnapi Újság, 1907. 28. sz. 553. p.

¹¹⁷ Vasárnapi Újság, 1909. 14. sz. 271. p.

¹¹⁸ Vasárnapi Újság, 1910. 23. sz. 484-485. p.

*Daguerre értéketlen lemezét és hibás lencséjét, melyek a tökéletlen fényképezés okozói voltak, Petzval 1840-ben akként rekonstruálta, hogy megszerkesztett előzetes matematikai és fizikai studiumok alapján két objektívet lencsét, melyek egyenként négy kisebb lencséből állottak, s az egyik objektívet arczképek, másikat tájrészletek, reprodukciók, stb. felvételére alkalmazta [...] A mit e téren utána végeztek, inkább kisebb jelentőségű technikai fejlesztésnek tekinthető [...] A negyvennyolcadiki mozgalmakban parancsnoka volt az egyetemi légiónak és a hallgatókat a vívásban és tornázásban ő képezte ki [...] olyan tökéletesen kezelte a kardot, hogy mikor egy külföldi vívómester az egyetemi ifjúságot egy izben megsértette, őt állították ki, s ő fogadta el a kihívást [...] megírta a vívás elméletét is [...] 1877-ben vonult vissza a tanári pályától. Tizennégy évet szigorú magányosságban, erdei házában töltött [...] 1905 október havában szobrot is emeltek Bécsben Petzvalnak”.*¹¹⁹

10.2. Képszerkesztési alapelvek megváltozása

Megváltozott a lap szerkesztése is. A technika tökéletesedésével átalakult a tördelés régi, bevett szokása is. Már a 90-es években egyre gyakoribbá vált a fényképek egymásra tördelése, az „L” alakú képek és a poszter mellékletek megjelenése. 1906-ban, mikor 36 portrét kellett közölni két oldalon, a szereplők vizitkártyájának reprodukcióját közölték. De nem katonás rendben, hanem egymástól elforgatva és egymást takarva, a sarkukon összegombostúzva fényképezték le, hogy ne mozduljanak el a reprodukálás ideje alatt.¹²⁰ Két oldalon a legtöbb képet 1910-ben láthatjuk, amikor az újság, Ferenc József uralkodása alatti (1867–1910) 93 miniszter portréját közli.¹²¹

A dolgozó fotográfust ábrázoló fényképek viszonylag ritkák az újságban. Ilyen szituációt mutat be egy 1908-ban megjelent képsor. A londoni olimpiai játékokon nem engedték közel a fotóriportereket a sportolókhoz. Ezért néhányan felmásztak egy közeli ház tetejére, hogy onnan próbálják megörökíteni a történeteket. Ezt azonban a rendőrség nézte rossz szemmel, így sokukat fel sem engedték, aki pedig mégis feljutott azt később megbírságotlák. A Vasárnapi Újság azt a három képet közli, melyen egy fotográfus mászik a háztetőn, hátán egy majdnem akkora kamerával mint ő maga. „*Hiába a rendőrségnek sehol a*

¹¹⁹ Vasárnapi Újság, 1907. 2. sz. 23. és 26. p.

¹²⁰ Vasárnapi Újság, 1906. 9. sz. 136-137. p.

¹²¹ Vasárnapi Újság, 1910. 34. sz. 710-711. p.

*világon nincs érzéke ahhoz, hogy méltányolja azoknak az amatőröknek a fanatizmusát, a kik egy esetleg nem sikerült képért még a nyakukat is hajlandók kockáztatni.*¹²²

A Vasárnapi Újság hasábjait lapozva elmondhatjuk, hogy mindig is megbecsülték munkatársaikat, és készséggel adtak helyt azoknak a híreknek, melyek velük voltak kapcsolatban.

Az első világháborútól a konszolidáció kezdetéig (1914-1921)

1914. június 28-án **Gavrilo Princip** boszniai diák és nyomdász barátja – Nedeljko Cabrinovics – Szarajevó főterén két lövéssel, 10 óra 50 perckor meggyilkolta a trónörökös párt. Bécsben és Budapesten megdöbbenést váltott ki a véres tragédia híre, és tovább fokozódott a szerbellenes hangulat. E merényletről a Vasárnapi Újság július 5-i számában teljes terjedelmében beszámol. A címlapon Ferenc Ferdinánd trónörökösnek és nejének arcképe látható, a belső oldalakon közlik a szarajevói merénylet fényképfelvételeit is. E felvételek készítőjének nevét a Vasárnapi Újság nem ismerteti. Még a következő szám is a merénylettel foglalkozik, e szám képein a merénylet utáni döbbenet és anarchia is jól érzékelhető. A háború első sebesültjeit a merényletet követő nyolcadik héten láthatjuk a Háborús élet című riportban¹²³. A Könnyű sebesültek című kép a frontról hazatérő katonákat mutatja, amint egy marhavagon nyitott ajtaján kinéznek. E kép megdöbbenően hasonlít az egy számmal ez előtt közölt a Katonák a harctérre indulnak című képre¹²⁴. Ezen a képen a katonákat a vagonból boldogan integetve, virágfüzerek között láthatjuk, a már említett Könnyű sebesültek című képen pedig virágok és mosoly nélkül, bekötözött fejel ülnek a vagonban. A két kép kompozíciós hasonlósága és időben egymáshoz ily közeli megjelenése figyelemreméltó. A háborúban elért sikereinkről a Vasárnapi Újság csak áttételesen ad hírt, úgy, hogy bemutatja az orosz hadifoglyokat magyar fogságban.¹²⁵ De a fenti felvételek még nem minősíthetők a mai értelemben vett háborús riportoknak. Az Vasárnapi Újság első „akcióban felvett” hadifotóját Balogh Rudolf készítette.¹²⁶ A kép a *“Lövöldözés gépfegyverből egy orosz repülőgépre”* címet viseli és alatta ezt olvashatjuk *“Ezt a megkapó*

¹²² Vasárnapi Újság, 1908. 31. sz. 627. p.

¹²³ Vasárnapi Újság, 1914. 35. sz. 677. p.

¹²⁴ Vasárnapi Újság, 1914. 34. sz. 661. p.

¹²⁵ Vasárnapi Újság, 1914. 37. sz. 712-713. p.

¹²⁶ Vasárnapi Újság, 1914. 45. sz. címlap

jelenetet Balogh Rudolf - fényképész munkatársunk örökítette meg az északi harctéren”. A laptól az első kiküldött haditudósító mégsem Balogh Rudolf volt, hanem Jelfy Gyula. Ő a háború kitörésekor azonnal a helyszínre sietett és erről büszkén tudósították az olvasókat: „Jelfy Gyula: [...] Mint fotografáló - géppel dolgozó újságíró, most lapunk megbízásából a csatatéren van. A sajtószálláson a többi újságírókkal együtt a derék Hoehn vezérkari ezredes oldalán működik. A magyar fényképészek közül egyedül neki van engedélye reá, hogy felvételeket csináljon a harctéren és azokat - persze a katonai cenzúra közvetítésével - lapunkhoz beküldhesse.”¹²⁷ Jelfy az egész 1914-es esztendő háborús időszakát az északi hadszíntéren töltötte, Balogh először vele együtt, majd decembertől kezdve már egyedül a déli hadszíntérről tudósított. “Balogh Rudolf viszontagságairól, a “Vasárnapi Újság” fényképész munkatársa, néhány hét óta másik munkatársunkkal együtt a hadsereg sajtóosztályánál tartózkodik. Az ő művészi igényű felvételeit esztendő óta ismerik olvasóink; feltűnést keltettek azok széles körben még külföldön is. Érdeklődéssel vártuk tehát, hogy valami érdekeset küld majd a harctérről, mihelyt a hadvezetőség céljai megengedik annak közlését. Munkatársunkat azonban csaknem végzetes módon kísérte a balsors. A grodeki csata alkalmával elszakadt a csapatától. Tizennyolcz napig nem kaptunk felőle tudósítást, s már-már aggódtunk sorsa felől. Most végre visszaérkezett a sajtóhadiszállásra. Podgyásza odaveszett, - de mint jó katona fegyverét - megmentette a sok érdekes felvételt, a melyet időközben csinált. A mai számunkban közlünk e felvételből egy sorozatot, abban a reményben, hogy alkalmunk lesz közölni a folytatást is és hogy olvasóinkat kiválóan fogják érdekelni ezek a képek. Balogh munkatársunk - a sajtóhadiszállás többi tagjaival együtt - e napokban a csatatérre ment előre s reméljük, hogy ez alkalommal az útja szerencsésebb lesz.”¹²⁸ A felvételek közül kiemelkedő a 46. szám címlapján látható egy – bemozdulásos életlenségű – pillanatfelvétel. “Az ágyú az elsütés pillanatában - megreteg a föld és a levegő. Pillanatfelvétel öt méter távolságból. Készítette Balogh Rudolf, midőn a Magiera-magaslatot bombázták 15 centiméteres tarackjaink.”¹²⁹

Balogh és Jelfy fényképezte az 1914-ben¹³⁰ megjelenő összes kép ötven százalékát, Balogh 177 képet (3,4 kép hetente), Jelfy 242 képet (4,6 kép hetente). A szarajevói merénylet

¹²⁷ Vasárnapi Újság, 1914. 36. sz. 698. p.

¹²⁸ Vasárnapi Újság, 1914. 42. sz. 794. p.

¹²⁹ Vasárnapi Újság, 1914. 46. sz. címlap

¹³⁰ A háborús időszak elejét Ferenc Ferdinánd meggyilkolásától (1914. június 28.) számíthatjuk, amely a 27. számban jelent meg.

óta – az év végéig – a fényképek 78%-a a háborúval foglalkozik (60 darab rajzot és 867 darab fényképet közöltek, ebből 677 háborús témájú kép).

A háború beköszöntével a fényképeszeti hirdetések megszűntek – legalábbis az 1914-es év ezen szakaszában –, de más típusú hirdetések még mindig jelentős helyet foglaltak el, ezek főként egészségügyi tartalmúak voltak. Az év első részében is csak három cég hirdette magát az orgánumban. A **Zeiss** vállalat főként távcsöveket kínált, 19 alkalommal, a Chmura cég árjegyzékét kínálta 11 alkalommal, míg Calderoni és Társa csak négyszer adta fel reklámját.

Az 1915-ös év szembeötlő változása a képek méreteinek növekedése, és a lényegesen rosszabb minőségű papírra történő nyomtatás. A megszokottól eltérően gyakori, hogy két képet – szöveg nélkül – egy oldalra nyomtattak. Lecsökken a kulturális írások száma és a hirdetési oldalak is egyre soványodtak. A Vasárnapi Újság fokozatosan elveszti enciklopédikus jellegét. A fotográfiai hirdetések is eltűnnek, csak egyetlen apró reklám maradt, a Chmura cég tábori fényképezőgépeket kínál a Ferenciek tere 2-ben.¹³¹ Még a hirdetések is a háborús állapotra utalnak: *“A vezérkar is elismeréssel adózik vitéz katonáinknak, akik a haza védelmében csodákat művelnek. Ehhez a csodához csak egy fogható, az a hatás, amit a DIANA sósborszesz gyakorol az emberi testre.”*¹³²

Az enciklopédikus jelleg elvesztésével párhuzamosan nő a fényképek száma az újságban, melyeket egyre többször a szerző feltüntetése nélkül közölnek. Megjelennek a „külföldi tudósítónktól”, „Harctéri tudósítónktól” feliratú képek. Többször előfordult, hogy egy katona által készített felvételek kerültek a lapba.¹³³ A Vasárnapi Újság két jeles fotóriportere, Balogh Rudolf és Jelfy Gyula fotografálta az 1915-ös évben megjelenő képek 50%-át. A képalírásokból kiderül, hogy ők – együtt vonulva a magyar katonákkal – több jelentős fronton is készítettek felvételeket. Balogh háborús érzékenysége képeiről egyértelműen olvasható, a pihenő katonákról¹³⁴ vagy akár a lerombolt házakról¹³⁵ készített képei sajátos látásmódot tükröző, művészi igényű felvételek.

1916-ban, a nyíltan nem politizáló Vasárnapi Újságban enyhült a háborúról szóló írások dominanciája. Az év második felétől egyre többször jelennek meg kulturális cikkek, beszámolók. Az 50. számtól pedig újraindul a háború kezdete óta szünetelő „Irodalom és

¹³¹ Vasárnapi Újság, 1915. 18. sz. 293. p.

¹³² Vasárnapi Újság, 1915. 45. sz. 727. p.

¹³³“ Ő. Gy. népfölkelőhadnagy fölvételei” Vasárnapi Újság, 1915. 5. sz. 75. p.

¹³⁴ Vasárnapi Újság, 1915. 7. sz. 109. p. és 24. sz. 377. p.

¹³⁵ Vasárnapi Újság, 1915. 29. sz. 460. p.

művészet” rovat. A képek sem kizárólag a háborút próbálják bemutatni, láthatunk többek között ukrainai népviseletbe öltözött embereket,¹³⁶ utcai képeket Hercegovinából¹³⁷ és az akkor azonosított – a Szépművészeti Múzeum tulajdonában lévő – Leonardo da Vinci szobrot.¹³⁸

A háború technikai újításairól is informálódhatunk a lapban, ilyen például a 13 festménnyel és 9 fotóval illusztrált, „Egyiptomi csatahajótól a pánczélos czirkálóig” című cikk.¹³⁹ 1915 őszéig dolgozza fel a háború eseményeit az a fényképekkel illusztrált kiadvány, amit a Vasárnapi Újság előfizetői kaptak ajándékba az 1916-os év elején. „A nagy háború albuma [...] a súlyos nyomdaviszonyok miatt” késve érkezett az előfizetőkhez.¹⁴⁰ Természetesen nincs olyan szám amely ne foglalkozna – mind képi, mind írott formában – a háborúval, de a háborús tudósítások és képriportok is más aspektusból vizsgálják a történeteket mint a kezdeti időszakban. Egy fényképpel illusztrálva beszámoltak arról is, hogy a fényképezés segítségével repülőgépről 2000 méter magasságból vizsgálják a szerb ütegeket.¹⁴¹ A teleobjektívvel fényképezett képet kinagyítva pontosan meghatározható az ellenfél nehézfegyvereinek helye és mennyisége. Hasonló technikát mutat egy fénykép, mely a német állások lefényképezése céljából papírsárkányon felbocsátott fényképezőgépet ábrázol.¹⁴²

Az 1916. augusztus 27-i román betörésről szóló írásokat Erdélyi Mór fényképeivel illusztrálták, „Hol a románok betörték” címmel.¹⁴³ A jó minőségű erdélyi tájképek, városképek a 37. és 38. számban láthatóak. A 39. számban pedig – szintén Erdélyi által készített – „Honnan már el vannak űzve a románok” című képsort közöltek. Erről a témáról még a 44. számban is láthatunk képeket, ezúttal Jelfytől.¹⁴⁴

1916. november 21-én, hatvannyolc évi uralkodás után meghalt I. Ferenc József, aki szinte szimbóluma volt birodalmának.¹⁴⁵ Utódáról, IV. Károlyról (mint osztrák császár: I.

¹³⁶ Vasárnapi Újság, 1916. 7. sz. 108. p. ismeretlen szerző

¹³⁷ Vasárnapi Újság, 1916. 13. sz. 197. p. Jelfy Gyula

¹³⁸ Vasárnapi Újság, 1916. 27. sz. 423. p. Ferenczy István által hazánkba került és dr. Meller Simon által azonosított bronz lovas szobor.

¹³⁹ Vasárnapi Újság, 1916. 24. sz. 373. p.

¹⁴⁰ Vasárnapi Újság, 1916. 2. sz. 28. p.

¹⁴¹ Vasárnapi Újság, 1916. 6. sz. 84–85. p.

¹⁴² Vasárnapi Újság, 1916. 16. sz. 249. p.

¹⁴³ Vasárnapi Újság, 1916. 37-38. sz.

¹⁴⁴ Vasárnapi Újság, 1916. 44. sz. 689. p.

¹⁴⁵ Vasárnapi Újság, 1916. 48-51. sz.

Károly) és Ferenc Józsefről a 48. számtól kezdve négy héten keresztül írt az újság, számos rajzzal, metszettel, fényképpel illusztrálva.

1916-ban fotográfiai hirdetés nem jelent meg. Mindössze „...a dicső halált halt hőseink emlékéért megörökítendő, igen díszes, szép kivitelű fényképtartó keret...” reklámjával találkozhatunk, összesen 12 alkalommal.¹⁴⁶ A Diana púder és krém reklám egyik feltűnő darabja azonban egy új stílus születését jelzi.¹⁴⁷ Ezúttal egy hat képből álló képregénybe burkolták reklámjukat. A képekhez 5-6 soros szöveg is tartozik, az egésznek pedig a „Karácsonyi mese” címet adták. A mai szemmel nézve banálisnak tűnő történet akkor még valóban kuriózumnak számított. A gyengéd férj karácsonyi ajándékot vesz hű nejének, azonban se kosztümöt se cipőt nem talált. Az utolsó pillanatban természetesen megpillantja a Dianna púder és krém hirdetést, így már neki és feleségének is boldog a karácsonya.

1917-ben tovább csökkent az érdeklődés a háborús események iránt, az 1914-es szenzáció és az újdonság varázsa elmúlt. A Vasárnapi Újság 1917-re teljesen visszanyerte irodalmi, tudományos, enciklopédikus jellegét.

Ez az első háborús év, mikor kevesebb hadkép (398 db) jelent meg mint egyéb, nem háborús témájú kép (639 db). A képek szignálása is változik, elszaporodnak a „Vasárnapi Újság felvételei” és a „Sajtóhadiszállás felvételei” képszignálások, valamint még többször jelennek meg a külföldi hírügynökségek képei (például a Leipziger Presse Büro).

A haditudósítás történetéről is olvashatunk,¹⁴⁸ a régi római „tudósítóktól” napjaink tudósítójáig. A fotográfiáról nincs szó, csupán utal fontosságára: *“Ennél pontosabb tudósításokról csak a legújabb esztendőkből gondoskodtak a hadvezetőségek. S csak azért tehették, mert nekik olyan eszközök is rendelkezésükre állottak, mint a telegráf és a fotográfia. Ezek nélkül ma sem lennének előbbre, mint ahol a rómaiak voltak.”*

A Tanácsköztársaság rövid időszaka alapvetően felborította a magyar sajtóviszonyokat: *“A kormány hivatalos lapján, a Budapesti Közlönyön kívül a papírhiányra való tekintettel időszaki újságot, tehát, napilapot, hetilapot vagy folyóiratot kiadni, további intézkedésig tilos.”*¹⁴⁹ Hoitsy Pál főszerkesztő neve eltűnt a fejlécről és helyére a „Szépirodalmi és ismeretterjesztő hetilap” megnevezés került. *„Tudomásul veszi a direktórium, - olvasható a Sajtódirektórium jegyzőkönyvében - hogy a Vasárnapi Újság*

¹⁴⁶ Először: 1916. 36. sz. 624. p.

¹⁴⁷ Vasárnapi Újság, 1916. 51. sz. 814. p.

¹⁴⁸ Vasárnapi Újság, 1917. 21. sz. 338. p.

¹⁴⁹ Magyar Országos Levéltár. ME. K-26 / 3878, 1919. XXXVI tétel, 64. alapszám. 1919. augusztus 8.

egyenlőre Schöpflin Aladár ellenőrzése alatt áll.”¹⁵⁰ A Vasárnapi Újság április 13-i dupla száma, kizárólag a Forradalmi Kormányzótanács rendeleteit tartalmazta. A politikai eseményekről szóló képriportok eltűntek. Végül is július 6-án megszüntették a lapot. Csak október 19-én indulhatott újra a Vasárnapi Újság, ismét Hoitsy Pál szerkesztésében. A szerkesztők újra a polgári életbe szeretnék volna visszazökkenteni az olvasókat. Hoitsy írta a betiltás utáni első szám első cikkét: *“Lapunk hatvanöt esztendővel ezelőtt, a nemzeti elnyomás legszomorúbb esztendejében keletkezett; végig élte a Bach-korszak minden sanyargatásait, de hosszú múltja alatt sose volt mikor betiltották volna megjelenését. A Szovjet kormánynak kellett jönnie, hogy ez megtörténjék, annak a aerának, mely a világszabadságot hirdeti s az emberi jogok teljességét helyezi kilátásba. A letűnt rendszer eleinte a legszigorúbb cenzúra alá vetette a «Vasárnapi Újság»-ot, s nem engedte meg regényünk folytatását sem, vagy olyan ártatlan közlemények befejezését minő e Várszínház múltjára való visszaemlékezések. Azután a szerkesztőt távolították el és teljesen beszüntették a lapot. Ürügyül azt hozták fel, hogy nincs papiros [...] Képeink be fogják mutatni az életnek nevezetesebb eseményeit s legnevezetesebb cselekvő embereit, úgy, hogy egy korképet kap a ki a «Vasárnapi Újság» régi évfolyamait lapozza [...] inkább adunk kevesebbet abból ami lármásan rikolt, sem mint vétsünk a jóizlés és az erkölcs rovására [...] Valószínű, hogy ez a mi imádott hazánk kisebb lesz ezentúl, mint a minő ezer esztendő óta volt, de él bennünk a remény, hogy nemcsak ennek a szűkebb országnak határai között fogják olvasni, hanem azokon túl is, ameddig csak magyar lakik. S nagy örömünk telnék abban, - a mi egyik ambícióunkat fogja képezni - ha egyik jelentősebb eszköze lennénk annak a szellemi kapcsolatnak, a mely a határokon túl és innen élő magyarság kultúráját egységessé teendi.”*¹⁵¹

1920-ban, a háborút követő papírhány miatt a Vasárnapi Újság már csak kéthetente jelenhetett meg. E korszakra jellemző, hogy a politikai jellegű közléseket az irodalmi és képzőművészeti rovatokkal, cikkekkel kívánta ellensúlyozni a szerkesztőség. A hirdetések száma jelentősen csökkent, számonként maximum öt-hat jelent meg.

A fotográfusok általában nem adták nevüket képeikhez, erre példa Tábori Kornél is, aki cikkét ugyan aláírta, de a cikkhez tartozó kilenc darab felvétel eredetét már nem akarta tisztázni.¹⁵² Bár a lap – fennállása óta – többnyire politikamentességre törekedett, ebben az időszakban nem tudta e célját megtartani. Tábori Kornél szociális riportjainak gyarapodása az

¹⁵⁰ Magyar Országos Levéltár. K-807. PTI-601. found. /3. csomag/ 1. őrzési egység. Sajtódirektóriumi jegyzőkönyvek 1919. április 4.

¹⁵¹ Vasárnapi Újság, 1919. 28. sz. 318. p.

¹⁵² Vasárnapi Újság, 1920. 3. sz. 30–32. p.

első világháború után állami érdekeket szolgált.¹⁵³ 1919-ben Huszár Károly miniszterelnök kéri fel, hogy a magyarországi szociális helyzetet mutassa be úgy, hogy a nyugati hatalmakban azok részvételét váltsanak ki hazánk iránt.

A fotográfiáról szóló utolsó cikk, Jelfy Gyula nem mindennapi fényképezéséről szól. *„Mikor IV. Károly volt királyunk Budapestre jött, vonatát Győrben találta Jelfy Gyula lapunk fotográfus munkatársa, a ki Sárvára akart utazni Lajos bajor király ravatalához. Volt királyunk régiebb idő óta ismeri Jelfyt, s a mint meglátta a győri pályaudvaron, azonnal behívatta vonatába, hogy vele utazzék tovább. Jelfy a király vonatán jött Bia-Torbágyig, s ott maradt egészen a visszavonulásig. Ez idő alatt felvételeket csinált az expedíció különböző fázisairól. Ezeket a felvételeket eddig nem lehetett közölni, most reprodukálunk belőlük néhányat.”*¹⁵⁴

A Vasárnapi Újság 1921-ben szűnt meg. Megszűnéséről levéltári adatok nem állnak rendelkezésünkre, így csak a korabeli sajtóorgánumokra hagyatkozhatunk. Legrészletesebben a Magyarság című napilap írt a megszűnés okairól: *“Pár hónap előtt egy új pénzcsoport kezébe jutott a Franklin amely azzal az ígérettel jött, hogy elsősorban is irodalmat fog csinálni. Az ígéret valóban teljesült is: beszüntették a Vasárnapi Újságot, amely már a múlt esztendőben is csak kéthetenként jelent meg. A Franklin Társaság igazgatóságának ülésén Péter Jenő a hatalomra jutott új csoport bizalmi embere javasolta, hogy szüntessék be a lapot, mert az félmilliós deficitet jelent a vállalat számára.”*¹⁵⁵ Habár a szavazáskor többen a folytatás mellett döntöttek, – s ők a lap szüneteltetésével is kiegyeztek volna – mégis csak egy szavazaton múlt, hogy a lapot már nem tudták feltámasztani.

11. Összegzés, avagy a zárómondatok

Átlapozva majd hetven évet, állítható, hogy a Vasárnapi Újság korának egyik legszínvonalasabb sajtóterméke volt. A három főszerkesztő működése alatt: Pákh Alberten keresztül (1854–67), Nagy Miklóson át (1867–1905) egészen Hoitsy Pálig (1905–21) azon fáradoztak, hogy koruk legelterjedtebb és legnépszerűbb hetilapjává nőjék ki magukat.

¹⁵³ Albertini Béla: Tábori Kornél és a szociális fotográfia. Fotóművészet, 1996. 3–4. sz. 96–97. p.

¹⁵⁴ Vasárnapi Újság, 1921. 22. sz. 253. p. és 258–259.p.

¹⁵⁵ Magyarság, 1922. február 14. = Miért ölték meg a Vasárnapi Újságot?

Politikai kérdésekben igyekeztek elkerülni a konkrét állásfoglalást, és mindinkább meg akartak felelni egy modern, enciklopédikus lap eszméjének.

Ami pedig a fényképészetre vonatkozik, állíthatjuk, hogy a szerkesztők mindig is szívükön viselték a fotográfiát. Kis túlzással mondhatjuk, hogy minden lapszámban jelen van a fényképezés, ha nem is egy ismeretterjesztő cikk formájában, de legalább egy fényképész hirdetésében, vagy az „Egyveleg” rovat színes hírei közt. A lap illusztrációit fotografáló mesterek között pedig már soknak olvasható, nézhető monográfiája, illetve érdemes lenne rá, hogy íródjon róla.

Felhasznált irodalom

- B. Horváth Csilla: Adatok a pécsi fényképezés kezdeteihez. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1977.) XXII.
- Fotolexikon. Szerk.: *Barabás János*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1963.
- Bartha Lajos ifj.: Gothard Jenő a csillagászati fényképezés magyar úttörője = Technikatörténeti Szemle, 1962.
- Bidló Gábor: Schmidt Sándor életműve című kézirata
Budapesti cím és névjegyzék. Franklin Társulat, Budapest 1899.
- Cs. Plank Ibolya, Kolta Magdolna, Vannai Nándor: Divald Károly fényképész és vegyész üvegműcsarnokából Eperjesen. Magyar Fotográfiai Múzeum—VIPress Kft. Budapest 1993.
- Dersi Tamás—Szántó Tibor: A magyar sajtó képeskönyve. Budapest 1953.
- Dezsényi Béla—Nemes György: A magyar sajtó 250 éve. Budapest 1954.
- Erdélyi Lajos: Orbán Balázs összes fényképe a Székelyföldről. Magyar Fotográfiai Múzeum—Balassi Kiadó, Budapest 1993.
- Fényképészeti Lapok, 1882. január, I. évf. I. sz.
- Galambos Ferenc: A Vasárnapi Újság repertórium. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 1978–1979. (Kézirat)
- Gothard Jenő: A fotográfia gyakorlata és alkalmazása tudományos célokra. K. M. Természettudományi Társulat, Budapest 1890.
- Harányi Béla: Megemlékezés Gothard Jenőről. Természettudományi Közlöny, 1909.
- Hevesy Iván: A magyar fotóművészet története. Biblioteka Kiadó, Budapest 1958.
- Kincses Károly: Rosti Pál. Magyar Fotográfiai Múzeum—Balassi Kiadó, Budapest 1992.
- Kincses Károly: Képnéző = Fotóművészet, 1993. 4. sz.
- Kincses Károly—Kolta Magdolna: Balogh Rudolf. Magyar Fotográfiai Múzeum, Kecskemét 1998.
- A magyar sajtó története. Szerk.: *Kókay György*. Magyar Újságírók Országos Szövetsége, Budapest 1988.
- Kókay György: A könyvkereskedelem Magyarországon. Balassi Kiadó, Budapest 1997.
- Kókay György—Buzinkay Géza—Murányi Gábor: A magyar sajtó története. Magyar Újságírók Országos Szövetsége—Bálint György Újságíró Iskola, Budapest 1996.
- Baji L. Etelka: Egy fényképész-dinasztia: a Strelisy-műterem közel százesztendősi tevékenysége = Fotóművészet, 1996. 3-4. sz.

- Baji L. Etelka: Strelisky, Egy fényképészdinasztia száz éve. Magyar Fotográfiai Múzeum, [Kecskemét] 2001.
- Mesterházi Lajos: Budapest Anno... Fénykép fölvételek műteremben és házon kívül. Corvina Kiadó, Budapest 1984.
- Móricz Pál: Molecz Károly meghalt = Magyarország, 1929. november 30.
- Rapcsányi László: Tolnai Világlapja 1901—1944. Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat, Budapest é. n.
- Robert Lebeck—Bodo von Dewitz: A history of photojournalism 1839—1973. Steidl Verlag, Göttingen 2001.
- Szilágyi Gábor: A fotóművészet története. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalat, Budapest 1982.
- Színnyei József, id.: Magyar írók élete és munkássága. Hornyánszky Viktor, Budapest 1905.
- Vajda Ernő: Balogh Rudolf munkássága. Corvina, Budapest 1969.
- Vasárnapi Újság 1854—1860. Arcanum Adatbázis Kft., Budapest é. n. (CD-ROM)

A Vasárnapi Újságot felhasználó fotótörténeti művek

- Albertini Béla: A magyar szociofotó története a kezdetektől a második világháború végéig. Magyar Fotográfiai Múzeum, [Kecskemét] 1997. 7.; 15.; 17.; 20.; 22.; 25.; 26.; 27.; 31.; 33.; 36.; 141.; 142.; 143. p.
- Albertini Béla: Magyar fotókritika 1839—1945. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest 1987. 12.; 19.; 20.; 21.; 22.; 23.; 26.; 31.; 45.; 46.; 52.; 57.; 66.; 102.; 103.; 104.; 110.; 113.; 123.; 124.; 129.; 131.; 133., 134.; 135.; 163. p.
- Albertini Béla: Tábori Kornél és a szociális fényképezés = Fotóművészet, 1996. 3-4. sz. 98. p.
- Baki Péter: 100 éves a Magyar Fotográfiai Egyesület. Magyar Fotográfiai Egyesület, Budapest 1999. 6.; 7. p.
- Baki Péter—Nánási László: A Vasárnapi Újság és a fotográfia kapcsolata = Magyar Média 2000. 1. sz. 14-25. p.
- Cs. Plank Ibolya, Kolta Magdolna, Vannai Nándor: Divald Károly fényképész és vegyész üvegműcsarnokából Eperjesen. Magyar Fotográfiai Múzeum—VIPress Kft., Budapest 1993. 26. p.
- Demeter Zsuzsanna: A fotográfia megjelenése a magyar sajtóban = Fotóművészet, 1998. 1-2. sz. 106-115. p.

Ferenczy Mária—Kincses Károly: Mandarin öszvérháton Hopp Ferenc fényképei. Magyar Fotográfiai Múzeum—Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, 1999. 18. p.

Kincses Károly: Levéteget Veressnél, Kolozsvárt. Magyar Fotográfiai Múzeum—VIPress Kft., Budapest 1993. 94. p.

Kincses Károly: Rosti Pál 1830—1874. Magyar Fotográfiai Múzeum—Balassi Kiadó, Budapest 1992. 54.; 56.; 58. p.

Kincses Károly—Kolta Magdolna: Balogh Rudolf. Magyar Fotográfiai Múzeum, [Kecskemét] 1998. 8.; 171.; 175.; 176.; 177.; 178.; 179.; 180., 181.; 182., 183. p.

Kis Domokos Dániel—Kincses Károly: Báró Eötvös Loránd a tudós fotográfus. Magyar Állami Eötvös Loránd Geofizikai Intézet—Magyar Fotográfiai Múzeum, 2001. 27. p.

Baji L. Etelka: Strelisky — Egy fényképészdinasztia száz éve. Magyar Fotográfiai Múzeum, [Kecskemét] 2001. 18.; 41. p.

Szakács Margit: Fényképészek és fényképésműtermek Magyarországon (1840—1945). Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1997. 40.; 41. p.

Szilágyi Gábor: Háborús fényképalbum = Fotóművészet, 1994. 1. sz. 64. p.

Szilágyi Gábor: Magyar fotográfia története. Magyar Filmintézet, Budapest 1996. 210.; 238.; 239. p.

Lugosi Lugo László: Klösz György élete és munkássága. PolgART Könyvkiadó Kft., Budapest 2002. 34.; 37.; 91.; 92. p.